

ISSN 2518-1467 (Online),
ISSN 1991-3494 (Print)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ҰЛТТЫҚ ҒЫЛЫМ АКАДЕМИЯСЫНЫҢ

Х А Б А Р Ш Ы С Ы

ВЕСТНИК

НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

THE BULLETIN

THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

PUBLISHED SINCE 1944

6 (394)

NOVEMBER-DECEMBER 2021

ALMATY, NAS RK

NAS RK is pleased to announce that Bulletin of NAS RK scientific journal has been accepted for indexing in the Emerging Sources Citation Index, a new edition of Web of Science. Content in this index is under consideration by Clarivate Analytics to be accepted in the Science Citation Index Expanded, the Social Sciences Citation Index, and the Arts & Humanities Citation Index. The quality and depth of content Web of Science offers to researchers, authors, publishers, and institutions sets it apart from other research databases. The inclusion of Bulletin of NAS RK in the Emerging Sources Citation Index demonstrates our dedication to providing the most relevant and influential multidiscipline content to our community.

Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым академиясы «ҚР ҰҒА Хабаршысы» ғылыми журналының Web of Science-тің жаңаланған нұсқасы Emerging Sources Citation Index-те индекстелуге қабылданғанын хабарлайды. Бұл индекстелу барысында Clarivate Analytics компаниясы журналды одан әрі the Science Citation Index Expanded, the Social Sciences Citation Index және the Arts & Humanities Citation Index-ке қабылдау мәселесін қарастыруда. Web of Science зерттеушілер, авторлар, баспашылар мен мекемелерге контент тереңдігі мен сапасын ұсынады. ҚР ҰҒА Хабаршысының Emerging Sources Citation Index-ке енуі біздің қоғамдастық үшін ең өзекті және беделді мультидисциплинарлы контентке адалдығымызды білдіреді.

НАН РК сообщает, что научный журнал «Вестник НАН РК» был принят для индексирования в Emerging Sources CitationIndex, обновленной версии Web of Science. Содержание в этом индексировании находится в стадии рассмотрения компанией Clarivate Analytics для дальнейшего принятия журнала в the Science Citation Index Expanded, the Social Sciences Citation Index и the Arts & Humanities Citation Index. Web of Science предлагает качество и глубину контента для исследователей, авторов, издателей и учреждений. Включение Вестника НАН РК в Emerging Sources Citation Index демонстрирует нашу приверженность к наиболее актуальному и влиятельному мультидисциплинарному контенту для нашего сообщества.

Бас редактор:

ҚОЙГЕЛДИЕВ Мәмбет Құлжабайұлы (бас редактор), тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі (Алматы, Қазақстан) Н = 3

Редакция алқасы:

ОМАРОВ Бауыржан Жұмаханұлы (бас редактордың орынбасары), филология ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі (Нұр-Сұлтан, Қазақстан) Н = 4

МАТЫЖАНОВ Кенжехан Слямжанұлы, филология ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корреспондент мүшесі (Алматы, Қазақстан) Н = 1

САПАРБАЕВ Әбдіжапар Жұманұлы, экономика ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА құрметті мүшесі, Халықаралық инновациялық технологиялар академиясының президенті (Алматы, Қазақстан) Н = 4

ЙОВИЦА Радун Патетре, Ph.D (археология), Нью-Йорк университетінің профессоры (Нью-Йорк, АҚШ) Н = 19

БАНАС Йозеф, әлеуметтану ғылымдарының докторы, Жешув технологиялық университетінің профессоры (Жешув, Польша) Н = 26

ЛУКЪЯНЕНКО Ирина Григорьевна, экономика ғылымдарының докторы, профессор, Украинаның еңбек сіңірген ғылым және техника қайраткері, «Киев-Могила академиясы» ұлттық университетінің кафедра меңгерушісі (Киев, Украина) Н = 2

МАКУЛОВА Айымжан Төлегенқызы, экономика ғылымдарының докторы, профессор, Нархоз Университеті (Алматы, Қазақстан) Н = 3

ИСМАҒҰЛОВ Оразақ Исмағұлұлы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі (Нұр-Сұлтан, Қазақстан) Н = 6

ӘБЖАНОВ Ханкелді Махмұтұлы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі (Алматы, Қазақстан) Н = 4

БИЖАНОВ Ахан Хұсайынұлы, саясаттану ғылымдарының докторы, ҚР ҰҒА корреспондент-мүшесі, Философия, саясаттану және дінтану институтының директоры (Алматы, Қазақстан) Н = 1

ТАЙМАҒАМБЕТОВ Жакен Қожахметұлы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі (Алматы, Қазақстан) Н = 4

СҮЛЕЙМЕНОВ Майдан Күнтуарұлы, заң ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі (Алматы, Қазақстан) Н = 1

САБИКЕНОВ Салахиден Нұрсарыұлы, заң ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі (Алматы, Қазақстан) Н = 2

ҚОЖАМЖАРОВА Дариякул Пернешқызы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі (Алматы, Қазақстан) Н = 2

БАЙТАНАЕВ Бауыржан Әбішұлы, тарих ғылымдарының докторы, ҚР ҰҒА академигі (Алматы, Қазақстан) Н = 1

БАЗАРБАЕВА Зейнеп Мүслімқызы, филология ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі (Алматы, Қазақстан) Н = 1

ШАУКЕНОВА Зарема Каукенқызы, әлеуметтану ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі (Алматы, Қазақстан) Н = 1

ЖОЛДАСБЕКОВА Баян Өмірбекқызы, филология ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корреспондент мүшесі (Алматы, Қазақстан) Н = 2

НУРҚАТОВА Ляззат Төлегенқызы, әлеуметтану ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корреспондент мүшесі (Алматы, Қазақстан) Н = 1

ӘБІЛҚАСЫМОВА Алма Есімбекқызы, педагогика ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Ресей білім академиясының академигі (Мәскеу қ.), Педагогикалық білім беруді дамыту орталығының директоры (Алматы, Қазақстан) Н = 1

ШИШОВ Сергей Евгеньевич, педагогика ғылымдарының докторы, профессор, педагогика кафедрасының меңгерушісі, К.Г. Разумовский атындағы Мәскеу мемлекеттік технологиялар және басқару университетінің Әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдар және технологиялар факультетінің деканы (Мәскеу, Ресей) Н = 34

ДИБО Анна Владимировна, филология ғылымдарының докторы, РҒА корреспондент-мүшесі, РҒА Тіл білімі институтының Орал-алтай тілдері бөлімінің меңгерушісі (Мәскеу, Ресей) Н = 3

«Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым академиясының Хабаршысы».

ISSN 2518-1467 (Online),

ISSN 1991-3494 (Print).

Меншіктенуші: «Қазақстан Республикасының Ұлттық ғылым академиясы» РҚБ (Алматы қ.). Қазақстан Республикасының Ақпарат және коммуникациялар министрлігінің Ақпарат комитетінде 12.02.2018 ж. берілген № 16895-Ж мерзімдік басылым тіркеуіне қойылу туралы куәлік.

Тақырыптық бағыты: *әлеуметтік ғылымдар саласындағы зерттеулерге арналған.*

Мерзімділігі: жылына 6 рет.

Тиражы: 300 дана.

Редакцияның мекен-жайы: 050010, Алматы қ., Шевченко көш., 28, 219 бөл., тел.: 272-13-19

<http://www.bulletin-science.kz/index.php/en/>

© Қазақстан Республикасының Ұлттық ғылым академиясы, 2021

Типографияның мекен-жайы: «Аруна» ЖК, Алматы қ., Мұратбаев көш., 75.

Главный редактор:

КОЙГЕЛЬДИЕВ Мамбет Кулжабаевич (главный редактор), доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК (Алматы, Казахстан) Н = 3

Редакционная коллегия:

ОМАРОВ Бауыржан Жумаханулы (заместитель главного редактора), доктор филологических наук, профессор, академик НАН РК (Нур-Султан, Казахстан) Н = 4

МАТЫЖАНОВ Кенжехан Слямжанович, доктор филологических наук, профессор, член-корреспондент НАН РК (Алматы, Казахстан) Н = 1

САПАРБАЕВ Абдижапар Джуманович, доктор экономических наук, профессор, почетный член НАН РК, президент Международной академии инновационных технологий (Алматы, Казахстан) Н = 4

ЙОВИЦА Радуга Пэтрэ, доктор философии (Ph.D, археология), профессор Нью-Йоркского университета (Нью-Йорк, США) Н = 19

БАНАС Йозеф, доктор социологических наук, профессор Жешувского технологического университета (Жешув, Польша) Н = 26

ЛУКЪЯНЕНКО Ирина Григорьевна, доктор экономических наук, профессор, заслуженный деятель науки и техники Украины, заведующая кафедрой Национального университета «Киево-Могилянская академия» (Киев, Украина) Н = 2

МАКУЛОВА Айымжан Тулегеновна, доктор экономических наук, профессор, Университет Нархоз (Алматы, Казахстан) Н = 3

ИСМАГУЛОВ Оразак Исмагулович, доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК (Нур-Султан, Казахстан) Н = 6

АБЖАНОВ Ханкелди Махматович, доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК (Алматы, Казахстан) Н = 4

БИЖАНОВ Ахан Хусаинович, доктор политических наук, член-корреспондент НАН РК, директор Института философии, политологии и религии (Алматы, Казахстан) Н = 1

ТАЙМАГАМБЕТОВ Жакен Кожаметович, доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК (Алматы, Казахстан) Н = 4

СУЛЕЙМЕНОВ Майдан Кунтуарович, доктор юридических наук, профессор, академик НАН РК (Алматы, Казахстан) Н = 1

САБИКЕНОВ Салахиден Нурсариевич, доктор юридических наук, профессор, академик НАН РК (Алматы, Казахстан) Н = 2

КОЖАМЖАРОВА Дариякуль Пернешевна, доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК (Алматы, Казахстан) Н = 2

БАЙТАНАЕВ Бауржан Абишевич, доктор исторических наук, академик НАН РК (Алматы, Казахстан) Н = 1

БАЗАРБАЕВА Зейнеп Муслимовна, доктор филологических наук, профессор, член-корреспондент НАН РК (Алматы, Казахстан) Н = 1

ШАУКЕНОВА Зарема Каукеновна, доктор социологических наук, профессор, академик НАН РК (Алматы, Казахстан) Н = 1

ЖОЛДАСБЕКОВА Баян Омирбековна, доктор филологических наук, профессор, член-корреспондент НАН РК (Алматы, Казахстан) Н = 2

НУРКАТОВА Лязгат Толегеновна, доктор социологических наук, профессор, член-корреспондент НАН РК (Алматы, Казахстан) Н = 1

АБЫЛКАСЫМОВА Алма Есимбековна, доктор педагогических наук, профессор, академик НАН РК, академик Российской академии образования (г. Москва), директор Центра развития педагогического образования (Алматы, Казахстан) Н = 1

ШИШОВ Сергей Евгеньевич, доктор педагогических наук, профессор, заведующий кафедрой педагогики, декан факультета Социально-гуманитарных наук и технологий Московского государственного университета технологий и управления имени К.Г. Разумовского (Москва, Россия) Н = 34

ДЫБО Анна Владимировна, доктор филологических наук, член-корреспондент РАН, заведующий отделом урало-алтайских языков Института языкознания РАН (Москва, Россия) Н = 3

«Вестник Национальной академии наук Республики Казахстан».

ISSN 2518-1467 (Online),

ISSN 1991-3494 (Print).

Собственник: РОО «Национальная академия наук Республики Казахстан» (г. Алматы). Свидетельство о постановке на учет периодического печатного издания в Комитете информации Министерства информации и коммуникаций и Республики Казахстан № 16895-Ж, выданное 12.02.2018 г.

Тематическая направленность: *посвящен исследованиям в области социальных наук.*

Периодичность: 6 раз в год.

Тираж: 300 экземпляров.

Адрес редакции: 050010, г. Алматы, ул. Шевченко, 28, ком. 219, тел. 272-13-19

<http://www.bulletin-science.kz/index.php/en/>

© Национальная академия наук Республики Казахстан, 2021

Адрес типографии: ИП «Аруна», г. Алматы, ул. Муратбаева, 75.

Editor in chief

KOIGELDIEV Mambet Kulzhabaevich (Editor-in-Chief), Doctor of History, Professor, Academician of NAS RK (Almaty, Kazakhstan) H = 3

Editorial board:

OMAROV Bauyrzhan Zhumakhanuly (Deputy Editor-in-Chief), Doctor of Philology, Professor, Academician of NAS RK (Nur-Sultan, Kazakhstan) H = 4

MATYZHANOV Kenzhekhan Slyamzhanovich, Doctor of Philology, Professor, Corresponding Member of NAS RK (Almaty, Kazakhstan) H = 1

SAPARBAYEV Abdizhappar Dzhumanovich, Doctor of Economics, Professor, Honorary Member of NAS RK, President of the International Academy of Innovative Technology, (Almaty, Kazakhstan) H = 4

JOVICA Radu Petre, Ph.D, History, Archeology, Professor, New York University (New York, USA) H = 19

BANAS Joseph, Doctor of Social science, Professor, Rzeszow University of Technology (Rzeszow, Poland) H = 26

LUKYANENKO Irina, doctor of economics, professor, honored worker of Science and Technology of Ukraine, head of the department of the National University «Kyiv-Mohyla Academy» (Kiev, Ukraine) H = 2

MAKULOVA Aymzhan Tulegenovna, doctor of economics, professor, Narkhoz University (Almaty, Kazakhstan) H = 3

ISSMAGULOV Orazak Issmagulovich, Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of NAS RK (Nur-Sultan, Kazakhstan) H = 6

ABZHANOV Khankeldi Makhmutovich, Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of NAS RK (Almaty, Kazakhstan) H = 4

BIZHANOV Akhan Khusainovich, Doctor of Political Sciences, Corresponding Member of NAS RK, Director of the Institute of Philosophy, Political Science and Religion (Almaty, Kazakhstan) H = 1

TAIMAGAMBETOV Zhaken Kozhakhmetovich, Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of NAS RK, (Almaty, Kazakhstan) H = 4

SULEYMENOV Maidan Kuntuarovich, Doctor of Law, Professor, Academician of NAS RK (Almaty, Kazakhstan) H = 1

SABIKENOV Salakhiden Nursarievich, Doctor of Law, Professor, Academician of NAS RK (Almaty, Kazakhstan) H = 2

KOZHAMZHAROVA Dariyakul Perneshevna, Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of NAS RK (Almaty, Kazakhstan) H = 2

BAITANAEV Baurzhan Abishevich, Doctor of Historical Sciences, Academician of NAS RK (Almaty, Kazakhstan) H = 1

BAZARBAYEVA Zeinep Muslimovna, Doctor of Philology, Professor, Academician of NAS RK (Almaty, Kazakhstan) H = 1

SHAUKENOVA Zarema, Doctor of Sociology, Professor, Academician of NAS RK (Almaty, Kazakhstan) H = 1

DZHOLDASBEKOVA Bayan Umirbekovna, Doctor of Philology, Professor, Corresponding Member of NAS RK H = 2

NURKATOVA Lyazzat Tolegenovna, Doctor of Social Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan (Almaty, Kazakhstan) H = 1

ABYLKASYMOVA Alma Yessimbekovna, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Academician of NAS RK, academician of the Russian Academy of Education (Moscow), Director of the Center for the Development of Pedagogical Education (Almaty, Kazakhstan) H = 1

SHISHOV Sergey, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Pedagogy, Dean of the Faculty of Social Sciences and Humanities and Technologies of the Razumovsky Moscow State University of Technologies and Management (Moscow, Russia) H = 34

DYBO Anna Vladimirovna, Doctor of Philology, Corresponding Member of the Russian Academy of Sciences, Head of the Department of Ural-Altai Languages of the Institute of Linguistics of the Russian Academy of Sciences (Moscow, Russia) H = 3

Bulletin of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan.

ISSN 2518-1467 (Online),

ISSN 1991-3494 (Print).

Owner: RPA «National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan» (Almaty). The certificate of registration of a periodical printed publication in the Committee of information of the Ministry of Information and Communications of the Republic of Kazakhstan No. 16895-Ж, issued on 12.02.2018.

Thematic focus: *it is dedicated to research in the field of social sciences.*

Periodicity: 6 times a year.

Circulation: 300 copies.

Editorial address: 28, Shevchenko str., of. 220, Almaty, 050010, tel. 272-13-19

<http://www.bulletin-science.kz/index.php/en/>

Әпендиев Т.Ә.

Ш.Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты,
Алматы, Қазақстан.

E-mail: timur.apendiev@mail.ru

1945-1955 жж. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АУЫЛ ХАЛҚЫНЫҢ ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ЖАҒДАЙЫ

Аннотация. XX ғасырдың 40-50 жылдары Қазақстан жерінде аса ірі көлемде демографиялық процестер жүзеге асырылды. Мұның барлығы Кеңес үкіметінің саясатымен байланысты болып, ол бойынша Екінші Дүниежүзілік соғыс жылдарында кеңес халықтарын депортациялау кезінде және соғыста тұтқынға түскен халықтарды Қазақстан мен Орта Азияға көшірді. Осындай көші-қон салдарынан Қазақстанда көптеген елді-мекендер мен ауылдар құрылды. Бұрын-соңды болмаған ауыл халқының демографиялық жағдайы қалыптасты. Тәуелсіздік жылдарынан бастап Кеңестік Қазақстан халқының тарихын демографиялық, әлеуметтік, ұлттық тұрғыда зерттеуге назар аударылды. Соның ішінде ауыл халқының демографиялық дамуының саяси-тарихи себептері мен әсері жайлы тақырыптар жаңа теориялық ұстанымдар негізінде қайта қаралды. Ауыл халқының демографиялық жағдайын зерттеу қазіргі тарих ғылымындағы жаңа тұжырымдардың негізінде жүзеге асырылуда. Ауыл халқының тарихы Қазақстан тарихының үлкен бөлігі саналғандықтан, ол қай қырынан болса да іргелі ғылыми тақырыптарға арқау болады.

Мақалада, 1945-1955 жылдар аралығындағы Қазақстандағы ауыл тұрғындарының демографиялық тарихы зерттеледі. Аталған кезеңдегі ауыл халқының демографиясын, әлеуметтік тұрмысын және оған ықпал еткен көші-қон процесін зерттеу – мақаланың басты міндеті болып табылады.

Түйін сөздер: Кеңестік Қазақстан, демография, ауыл халқы, көші-қон процесі.

Кіріспе. XX ғасырда кеңестік Қазақстанда адам капиталын дамытудың, оның ішінде жұмысшылар мен ауыл тұрғындары санының артуына мемлекеттік саясат ерекше ықпал етті. Кеңес Одағында құрылғаннан бастап қалыптасқан осындай мемлекеттік саясаттың басты бағыттарының бірі демографиялық процестермен де байланысты еді. XX ғ. 40-50 жылдары КСРО-да жүргізілген ішкі миграциялық процестер мен халықтың туу көрсеткішінің артуы, ауыл халқының көбеюі сынды факторлар мемлекеттің дамуына септігін тигізді. Кеңестік Қазақстанда ауыл халқы негізінен шаруашылықтың басты жұмыс күші саналды. Бұл жылдары Қазақстанда ауыл халқы демографиялық жағдайдың дамуына үлкен үлес қосып, ол әр түрлі сандық көрсеткіштерді сипаттады. Онда Қазақ КСР-не жергілікті ұлт – қазақ халқы өзге этностарға қарағанда азайды, себебі соғыс жылдары болған депортация салдарынан елде өзге этностар көбейді.

Аталған кезеңде Қазақстан ауылдарының демографиялық дамуындағы басты ерекшелік – халықтың сандық және сапалық динамикасында табиғи өсімнің емес, депортациялық жұмыстардың ықпалының басты рөл атқаруы. Жергілікті халықтың көпұлттық құрылымын қалыптастырып қана қоймай, республиканың саяси-әлеуметтік, экономикалық даму ерекшеліктерін айқындап, ауылдың дамуына күрделі өзгерістер енгізді. Сонымен бірге, елдегі күштеп көшірудің арқасында жүргізілген көш үдерістерінің көлемі, бағыттары мен негізгі жұмыстары Қазақстанның жеке аймақтарының әлеуметтік, экономикалық және демографиялық даму ерекшеліктерінің қалыптасуына да ықпал етті. Осы ретте кеңестік кезеңдегі, дәлірек айтқанда 1944-1955 жылдары ауыл халқының демографиясы өзекті тақырыптардың қатарынан орын алады.

Талқылау.

Қазақстандағы ауыл халқының тарихы бойынша зерттеушілер қатары аз болған жоқ. Тақырыпқа қатысты, Қазақстанның тарихи демографиялық мәселелерін зерттеудің өзіндік ерекшеліктері бар екендігін айта отырып, оның өткенін толық түгендеу қажет. Осы кезге дейін жарияланған зерттеулерде кеңес өкіметі тұсындағы Қазақстандағы демографиялық тарих Одақ көлеміндегі тұтас үдерістің құрамдас бөлігі ретінде көрсетілді. Ал біздің зерттеуімізде республикадағы демографиялық процестер мемлекет шеңберінде жүзеге асырылғанын көрсетіп, тарихшылар оны сол тұрғыдан қарастырады. Қазақстанда ауыл халқының демографиялық жағдайы туралы кеңестік зерттеушілер мен тәуелсіздік жылдарында зерттеген тарихшылардың еңбектерінде жазылған.

Кеңестік кезеңде тақырыппен байланысты болған зерттеулер 1960-жылдары қолға алына бастады. 1960-1970 жж. Қазақстанның демографиялық дамуының кейбір аспектілері қарастырылған, алайда негізінен еліміздің әлеуметтік даму мәселелеріне арналған еңбектер шықты. Әсіресе ауылдағы жұмысшы табы, шаруалар мен интеллигенция тобының қалыптасуы мен даму процесі қарастырылды, ресми статистиканы қолданған зерттеушілер әлеуметтік топтардың демографиялық сипаттамаларына, әсіресе өнеркәсіптік және аграрлық көші-қон ерекшеліктеріне тоқталған. Ауыл халқының тұрмысы мен демографиясы, көші-қон мен әлеуметтік жағдайы академик А.Н. Нүсіпбековтің [1], Е.Н. Гладышеваның [2] зерттеулерінде кездеседі. Сонымен қоса, Ф.Н.Базанованың кеңес дәуіріндегі халықтың қалыптасуы мен дамуы мәселесі қарастырылған монографиясында көші-қон үдерістері халық санының өзгерістерінің басты факторы болып көрсетіліп, соның ішінде тұрғылықты емес ұлт өкілдерінің санының өсіміне себеп болған республикааралық көші-қон екені айтылады. Ғылыми еңбекте көшіп келген өзге халықтардың Қазақстанның экономикалық дамуына қосқан үлесі де қарастырылады [3].

Тәуелсіздік жылдарынан бастап Қазақстан ғалымдары халықтану, демография мәселелерімен терең айналыса бастады. Қазақстандағы халықтану мәселесіне арналған зерттеулерде халық сандық құрамындағы өзгерістердің негізгі факторы – көші-қонның рөлі көрсетіле бастады. Жаңа көзқараспен талдау арқасында ХХ ғ. 30-40 жж. депортация, Кеңес Одағындағы миграция бағыттары, оның ішінде басқа республикалар мен аймақтарға, өз еліміздің ішінде (облысаралық, қала-ауыл, қала-қала, ауыл-қала және т.б.) болған көші-қон жан-жақты талдана бастады. Себебі, ауыл халқының өсуі депортациямен және миграциямен байланысты еді. Қазақстан халқында орын алған демографиялық күйзелістер мен апаттар кезінде ауа көшіп, қоныс аударуы, оның себептері мен зардаптары және т.б. факторларға ерекше көңіл бөлінді [4].

Кеңестік кезеңде идеологиялық тұрғыда тыйым салынған тақырыптың бірі демографиялық процестер болып, ол тәуелсіздік кезеңінде алғаш М.Х.Асылбеков және басқа да зерттеушілердің еңбектерінде Қазақстандағы әлеуметтік-демографиялық үдерістердің зерттелу деңгейіне арнайы көңіл бөлініп жаңа көзқарас тұрғысынан зерттеулер жүргізілген. Тәуелсіздік жылдарынан бері бұл тақырып аясында еліміздің ЖОО мен институт ғалымдары айналысып келеді. Басты мақсат – ХХ ғасырда кеңестік ұлт саясатына байланысты елімізде орын алған демографиялық процестерді зерттеу болып, онда бұл тақырып аясында іргелі ғылыми тақырыптар қолға алынды. Қазақстанда тарихи демографияның дамуы мен методологиясы жайында көлемді ғылыми еңбектер де жарық көрді. Мысалы, М.Х.Асылбеков, А.Б.Галиев [5], В.В.Козина [6] және А.И. Құдайбергенова [7] көлемді еңбектер жариялады.

Ауылдық жерлердегі интеллигенция қауымының қалыптасуына, сананың өсуіне, ұлттық, жыныстық құрамына, даярлау жолдарына арналған Х.М. Әбжановтың ғылыми зерттеуі маңызды болып саналады [5]. Сонымен қатар, А.Н. Алексеевтің [8], Н.З. Тәкімбаеваның [9] ауыл халқының өсу қарқыны мен ұлттық құрамы, аймақтарға шоғырлануы, экономикалық аудандарға топтастырылуы қарастырылған докторлық диссертациялары қорғалды. Бұл зерттеулер санақ материалдарына негізделген және 1940-1950 жж. аралығындағы туу, өлім-жітім, көші-қон, халық құрамы мен басқа да ерекшеліктері көрсетілген.

Зерттеу әдістері мен деректер.

Ғылыми тақырыпқа қатысты деректерді бірнеше топқа бөліп көрсетуге болады. Олардың ең негізгілері – архив қорларының құжаттары, жарияланған статистикалық жинақтар мен ағымдық статистикалық мәліметтер, халық санақтарының қорытындылары мен материалдары болып табылады. Ғылыми жұмысқа Қазақстан Республикасының Орталық Мемлекеттік Архивінің материалдары қолданылды. Архив материалдарына Қазақстандағы ауылдардың саны, әкімшілік бөлініс, ауылдардағы халықтың саны мен ұлттық құрамы, көші-қон үдерісін реттеуші заңнамалық құжаттар, кеңес үкіметінің, жергілікті биліктің қаулы-қарарлары мен шешімдері сияқты құжаттар жатқызылады.

Келесі бір деректік топтамаға құжаттар жинақтары жатады. Кеңестік кезеңде және қазіргі уақытта архив материалдарына және статистикалық мәліметтерді жинақтап арнайы құжаттар жинақтары басып шығарылады. Онда ауыл халқының көші-қон үдерісі, әлеуметтік тұрмысы мен демографиялық жағдайына қатысты мәліметтер беріледі. Оқиғаның барысын, ерекшеліктері мен нәтижелерін айғақтайтын құжаттық деректер жинақтары мақаланың мазмұнын ашуға көмектесті. Келесі бір маңызды деректердің тобы – ол статистикалық жинақтары болып, олар жарияланған экономикалық, әлеуметтік, ұлттық, демографиялық даму салалары мен көші-қон жөніндегі материалдары болып саналады.

Зерттеу нәтижесі. Кеңес дәуірінде демографиялық үдерісті жоспарлау, жүргізу, нәтижелерін халықтың санасына сіңіруде ұлттық ерекшелік мәнсізденіп, халықаралық сипаттағы таптық мән басты идеологиялық тақырыпқа айналды. Тек қазақ жерінде ғана емес, бүкіл кеңес елінде тоталитаризмнің үстемдік етуіне мүмкіндік берген идеология барлық ұлт өкілдерінің тарихын бұрмалады. Ал қазіргі плюралистік ұстанымдар мен көзқарасқа негізделген философиялық ойлар мен тұжырымдардың негізінде кеңестік кезеңде Қазақстан ауылдарындағы халықтың демографиялық жай-күйін зерттеу бұрынғы жазылған еңбектерде берілген тарихи және теориялық бұрмалаушылық негізінде орын алған олқылықтардың орнын толтыруда.

Зерттеу жұмысында тарих ғылымының салыстырмалылық, саралау, талдау, қорыту, тарихи-салыстырмалы, жүйелілі-құрылымдық, теориялық таным, тарихи және демографиялық детерменизм, терминдерге талдау жасау, математикалық статистикалық, түсіндірмелі-баяндау, тарихи құбылыстарды бағалау, модельдеу мен типтендіру және т.б. сияқты ғылыми, философиялық, әлеуметтанушылық және пәнаралық зерттеу әдістері қолданылды. Ауыл халқының тарихи-демографиялық жағдайы саяси, әлеуметтік құбылыстар мен көпфакторлы әсерлердің өзара байланысы тұрғысынан зерттелді.

Негізгі бөлім.

Кеңестік депортация және ауыл халқының демографиясы. Зерттеу тақырыбы көрсетіп отырғандай, бұл кезеңде Қазақстанда ауыл халқының демографиясына әсер еткен негізгі фактор – ол жоғарыда аталғандай, Екінші Дүниежүзілік соғыстың қарсаңында және соғыс кезінде одақтас мемлекеттерден халықтардың күштеп көшірілуі болды. Сондай-ақ, соғыс кезінде шетелдерден түскен тұтқындар халық санының артуына ықпал етті. Екінші дүниежүзілік соғыс жылдарында елдің саяси, экономикалық және әлеуметтік жағдайымен тығыз байланыста жүрген көші-қон республика халқының көпұлттану үдерісін жеделдетіп, халықтың жастық-жыныстық құрамындағы арасалмақты өзгертті. Осы кезден бастап, жас ерекшеліктері мен жыныстық құрылымның арасалмағында әйелдердің, қарттар мен балалардың үлесі басым бола бастады

Ұлы Отан соғысы жылдарындағы табиғи қозғалыстың негізгі үрдісін анықтауда көптеген зерттеулерде туу көрсеткіші төмендеп, өлім-жітім өсті, сол себепті табиғи өсім төмендеді деп көрсетеді. Осы жерде анықтап кететіні, табиғи қозғалыс көрсеткішін талдасақ, онда табиғи өсім мен туу көрсеткішінің кемігені нақтыланады да, бірақ өлім-жітімнің өскені дәлелденбейді. Керісінше, соғыс жылдарында өлім-жітім көрсеткіштері де төмендеген. 1943-1944 жылдары республика халқының өсу үрдісі екі жыл бойы тоқтап қалды, ал 1944 жылы жыл бойына жүргізілген эвакуация мен табиғи өсімнің төмендігі 1944-1946 жж. республика халқын 104, 1 мың адамға кемітті. 1941-1945 жылдары республикаға 1257,6 мың адам келіп, 902,2 мың адам кетіп, 255,4 мың адам (келгендердің 20,3%-ы) тұрақтады. Ауыл халқының саны кеміп, қала халқы көші-қон есебінен 13,3%-ға өсіп, 1939 жылмен (27,7%) салыстырғанда 1945 жылы (37,8%) үлесі 10,1 пайызға көтерілді. Соғыстан кейінгі жылдары да эвакуацияланғандар қайтып жатты, бірақ қозғалыс оң көрсеткішті анықтады, 1946 жылы Қазақстан халқы көші-қон есебінен 164,0 мың адамға өсті [10, 30 бб.].

1941-1942 жылдардағы депортация нәтижесінде қоныс аударған немістер әртекті топтардан құралды. Олар ауылдық немістердің Қазақстанға орналасу географиясын айтарлықтай өзгертті. Қазақстанда XIX ғ. соңы – XX ғ. басынан пайда болған неміс ауылдары тұрғындарының көбеюімен қатар неміс халқы бар елді мекендер саны да өсті [11, 128-130 бб.]. Сонымен қатар, неміс этносының құрамындағы ауыл тұрғындарының үлесі 40-50 жылдары азайды. Алайда ауыл тұрғындары неміс этносының (қазақтардікіндей) басым көпшілігін құрады. Орыстардың қалалық тұрғындарының саны басым болған кезде, жалпы Қазақстан халқының ауыл және қалалық тұрғындарының саны теңесті. Қазақстанның жалпы ауыл тұрғындарының құрамындағы ауылдық немістердің үлесі 5 есеге өсті.

Қаралып отырған кезеңде ауылдық неміс тұрғындардың этнодемографиялық сипаттамасы айтарлықтай өзгеріске ұшырады. Осы кезеңмен ауылдық неміс тұрғындарының туу және өлім көрсеткіштерінің күрт ауытқулары, миграциялық көшіп-қонуды қатаң регламенттеу, оның жастық-

жыныстық құрылымында, білімділік және кәсіптік деңгейлерінде айтарлықтай өзгерістер байланысты. Ана тілін меңгерген ауылдық немістердің үлесі әлі де жоғары болды, алайда жоғарыда айтылғандай ауылдық немістер құрамының «сапалық» көрсеткішінің өзгеруіне байланысты оның азаюы [12, 115-118 бб.] байқалады. Жалпы, депортация жылдарында еуропалық этнос өкілдері арасынан ауылды жерлерге көп шоғырланған халықтар немістер болды. Немістердің ауылды жерлерге қоныстануы бұған дейінгі кезеңде де болған. Мысалы, тіпті сонау Қазан төңкерісіне дейінгі жылдарда империялық саясаттың негізінде Қазақстанға қоныстанған немістер ауылды жерлерге қоныстанып, соның негізінде жаңа ауылдар мен елді-мекендер пайда болған еді [13, 1154 бб.].

XX ғасырдың 40-50 жылдары Қазақстан демографиясында сан жағынан негізінен депортацияланған халықтар мен көшіп келушілердің рөлі үстем болып, олар ауыл халқының өсуіне ерекше ықпал етті. Екінші дүниежүзілік соғыстың қарсаңында және соғыс жылдары Қазақстан жеріне күштеп көшірілген халықтар корей, поляк, неміс, украин, шешен, ингуш, түрік, қарашай, балқар және басқа да халықтар ауыл халқының санын тым өсіріп жіберді және тіпті жаңа ауылдардың пайда болуына әкелді. Көшірілген халықтар республиканың барлық облыстарына дерлік тарады. Олардың үлкен бөлігі ауылды жерде орналасқандықтан ауыл шаруашылығына белсене араласты. Соның негізінде ауыл халқының демографиясы айтарлықтай өсті.

Қазақстанға қоныс ауып, еріксіз келгендерді тізгіндеп ұстау үшін белгілі бір ереже қажет еді. Міне, ол Кеңестік Халық Комиссариатының КСРО Халық Комиссарлар төрағасының орынбасары В. Молотов пен КСРО Халық Комиссарлар Кеңесінің ісін басқарушы Я. Чадаевтың қол қоюымен 1945 жылы қаңтарда қабылданған құжатынан белгілі болды. Бұл құжатта арнайы қоныс аударылғандардың құқықтық жағдайы белгіленді.

Бұл дегеніміз – Қазақстанға өзге ұлттардың келуі соғыс жылдарында депортациядан кейін де өз жалғасын тапты. Соғыстан кейінгі жылдары да Қазақстанға өзге ұлттарды қоныстандыру толастамады. Бірақ соғыстан кейінгі жылдарды күштеп емес, өз еркімен қоныстандыру жұмыстары жүзеге асырылды [14, 357 бб.]. 1946 ж. 1 қаңтарда ҚазКСР Министрлер Кеңесі жанындағы Көшіру мен қоныстандыру бөлімінің бастығы Д. Родиннің жасаған баяндамасында Республикаға арнайы қоныс аударылғандар ретінде 107272 отбасы (412 191 адам) тіркелгендігін айтылған. 1946 жылдың ішінде арнайы қоныс аударылғандардың саны өзгеріп отырды. Мәселен, 5955 отбасы (23362 адам) келіп, 7135 отбасы (33102 адам) кеткен. Ал, өлгендер саны – 7271 адам деп көрсеткен.

1947 жылғы 1-қаңтардағы мәлімет бойынша, Қазақстандағы арнайы қоныстанушылардың ұлттық құрамы төмендегідей болды: шешен-ингуштар 32650 отбасы немесе 317375 адам, балқарлар 4924 отбасы немесе 17269, қарашайлар 9450 отбасы немесе 34387 адам, қалмақтар 752 отбасы немесе 1937 адам, Грузиядан 6835 отбасы немесе 27256 адам, бұрынғы Қырым АКСР-нан 1431 отбасы немесе 4227 адам – барлығы 402451 адам немесе 106092 отбасы. 1948 жылдың басында республикамызға шешен-ингуш, қарашай, балқар, неміс, қалмақ және т.б. ұлттардың 781 170 адамдық 216 802 отбасы қоныстанған. Көшіп келуші халықтар негізінен Қазақстанның барлық аймақтарына жіберіліп, дегенмен соның ішінде солтүстік облыстарға көптеп орналастырылды. Қоныстанушыларды басым бөлігі ауылдарға орналастырылды. Қазақстанда ауыл халқының саны барынша арта түсті.

1948 жылы Қазақстанға Украина, Мәскеу, Ленинград, Орджоникидзе, Ферғана, Саратов тағы басқа жақтардан адам әкелінді. Олардың ішінде орыс, украин, поляк, татар, болгар, неміс, грек, беларус, латыш, венгер, ингуш, қазақ, кәріс, эстон, еврей ұлтының өкілдері болды. Осы жылы бұрын қудаланып келген 102537 поляк адамдары ата мекендеріне қайтарылды. Республикада 1949 жылы шешен-ингуштердің саны көп болған. Олар облыстарда барлығы – 11007 отбасы 37386 адам деп көрсетілсе, Қазақстан Компартиясы Орталық Комитеті бірінші хатшысы П.К. Понамаренконың атына жолданған есеп беру мәліметтерінде 1949 жылы 1 қыркүйегінде республикада арнайы қоныстанушылардың 250428 отбасы (892671 адам) тұрды. Осы аталған арнайы қоныс аударушылардың ішінде шешен-ингуштар – 306994 адам, немістер – 417478, гректер – 37108, қарашайлар – 33783, балқарлар – 17856, поляктар – 32652, қалмақтар – 2269, Грузиядан көшірілгендер – 29832, Қырымнан – 6149, власовшылар – 1077, оуновецтер – 7474, литвалық – 2 адам тіркелді [15, 22 бб.].

Қоныстанушылардың басым бөлігі ауылдық жерлерге орналасуы мемлекеттің әуелдегі аграрлық саясатымен байланысты еді. Қалалық жерлерге көбінесе арнайы білімі бар мамандар кетті. Қазақ жеріне келген халықтардың үлкен бөлігі немістер еді. Қазақстанға неміс этносының аса ауқымды түрде көшіп келуі Қазақстанда немістердің санын жарты миллионға дейін көбейтті. Қоныс аударған немістер көбінесе ауылдық жерлерге қоныс тепті. Кейбір бөлігі қалаларға қоныстанды. Кейінгі жылдары өнеркәсіп саласына жұмылдыруына байланысты немістердің бір бөлігінің қалаға қарай ауысуы байқалды [16, 14-17 бб.].

Қоныс аударылғандарды орналастыру барысында бұрынғы тұрғылықты жері бойынша қоныстандыру принципі сақталмағандығын айта кету керек. Қалалардан қоныс аударылған немістердің басым көпшілігі ауылдарға, ал ауылдық мекендерден көшірілген немістер қалаларға қоныстанды. Қазақстандағы неміс ауылдары халқының саны да айтарлықтай өзгеріске ұшырады. Бір неміс ауылында түрлі аймақтардан, әр түрлі діни ұстамды қоныс аударылған және тұрғылықты немістер тұратын болды. Осылайша 1940-1950 жылдардағы ауылдық неміс халқының арасында бірқатар күрделі демографиялық процесстер орын алды. 1939 жылы және 1959 жылғы халық санақтарының уақыт аралығы тым көп болды. 1959 жылғы Бүкілодақтық Халық санағы Қазақстандағы неміс халқының, оның ішінде ауылдық жердегі санының қарқынды көбейгендігін көрсетті. Бүкілодақтық Халық санағының мәліметтеріне сай Қазақстандағы ауылдық неміс халқының саны 455653 адамға жетті және ол 1939 жылмен салыстырғанда алты есеге дейін өскен [17, 102-107 бб.].

50-жылдары Кеңестік өкімет қоныс аударылғандарды республикаға көшіру жұмыстарын жалғастырып, оларды орналастыру жайындағы жоғарғы өкіметтің нұсқауларын бұлжытпай орындады. 1952 жылы сәуір айында Жамбыл облысына Солтүстік Кавказдан шешен, ингуш, карашай, балқарды, Грузиядан келген әзірбайжандарды, немістерді, гректерді, ал Қырымнан татарлар көшіріп әкеліп жайғастыра бастады. Тың және тыңайған жерлерді игеруде Украина, Белоруссия және Молдавиядан арнайы келгендер қоныстандырылды. Негізінде ХХ ғасырдың 30-50 жылдары аралығында Қазақстанға 1 560 мың адам қоныстандырылса, ал кейіннен тың игеруді желеу етіп 1,5 миллион басқа ұлт өкілдері әкелінді [18, 166б.].

Мұндай мәліметтер, яғни халықтардың саны мен құрамы туралы статистикалық құжаттар ұзақ уақыт бойы КСРО мұрағаттарының қорларында сақталған. Оларды алғашқы өңдеу жұмыстары 1959 жылы басталды. Дегенмен, халықтардың көшіп-қонуы мен депортациялауға қатысты мәліметтер толық ашылмады. Дегенмен сол кезде нақты өмір сүріп отырған халықтың санын көрсету жұмыстары мемлекеттік статистикалық ведомствоға жүктеліп, ол бойынша халық санағын анықтау мақсатында бүкілхалықтық санақ жүргізілді. Бұл жағдай дәл осы 1959 жылы жүзеге асырылды. 1959 жылдың қаңтар айында КСРО бойынша соғыстан кейінгі алғашқы халық санағы жүргізілді. 1959 жылғы халық санағы нәтижелері бойынша Қазақстан халықтарының ұлттық құрамы төмендегідей болды [19, 11-366б.].

1-кесте. 1959 жылғы санақ бойынша Қазақстан халықтарының ұлттық құрамы

№	Халықтар	Жалпы саны	%
1	Қазақтар	2794966	30
2	Орыстар	3974229	42,7
3	Украиндар	762131	8,2
4	Немістер	659751	7,1
5	Татарлар	191925	2,1
6	Өзбектер	136570	1,5
7	Корейлер	74019	0,8
8	Ұйғырлар	59840	0,6
9	өзге ұлттар	656416	7
	Бүкіл халық	9309847	100

Кестеде көрсетілгендей, 1959 жылғы санақ бойынша Қазақстан халқы 9 млн-нан асып, оның 5 миллионнан астамы ауылда тұрды. Бұл жағдай 1939 жылғы санақ нәтижелерімен салыстырмалы түрде алғанда әлі де болса ауыл халқының басым екенін көрсетеді. 1939 жылғы санақ бойынша жалпы халық саны 6151102 болып, оның ішінде қала халқының саны 1710027 болды, ал ауыл халқының саны 4441075-ге теңесті. Бұл дегеніңіз ауыл халқының қала халқынан 2,5 есе көп болғанын көрсетті. 1939 жылғы Бүкілодақтық халық санағы Қазақстан халқының ұлттық құрамы күрделене түскенін аңғартады. Сол кезде Қазақстанда 50-ден астам ұлттардың өкілдері есепке алынды. 1939 жылғы санақ Қазақстан халқы, әсіресе қазақтар үшін көптеген этнодемографиялық және әлеуметтік келеңсіз жағдайлардың қалыптасқанын анықтап берген болатын. Қазақтардың саны азшылыққа айналды, саны да, үлесі де төмендеп кетті. Ішкі және сыртқы көші-қон еуропалық этностардың көшіп келуін көбейтіп жіберді. Оның ішінде орыс және украин ұлттары өкілдері көпшілікке айналды. Қалалық жерлерде, өнеркәсіп, құрылыс пен транспортта қазақ кадрларының саны аз, үлесі төмен болды. Жергілікті ұлт негізінен аграрлық этнос деңгейіне түсті. Қала мен ауылдың айырмашылығы күшейді [20, 75-656б.].

Осы тұста екі санақты ортасындағы ауыл халқының демографиясына талдау жасайтын болсақ, мұндай аса үлкен сандық айырмашылықты байқау қиын емес. Бұл бір жағынан осы 20 жылға созылған уақыт аралығына арнайы және жүйелі санақтың болмауымен және екінші жағынан сырт аймақтардан халықтардың көптеп ағылуымен байланысты болып саналады. Екінші дүниежүзілік соғыс жылдарында орын алған депортация мен тұтқындардың келуінен және Тың игеру жылдарында одақтас республикалардан келген адамдардың есебінен осы аралықта халық саны үш миллион адамға артқан. Бұл соғыс кезіндегі өлім-жітім мен майданға алынған әскерді есепке алмағандағы көрсеткіш болып тұр.

Осылайша, 1959 жылғы жүргізілген санақ қорытындылары мен есепке алынған түрлі мәліметтер басылым беттеріне жарияланды. Оларды осы саланың мамандарына пайдалануға рұқсат берілді, жинақталған мәліметтерді зерттеушілердің қолдануына мүмкіндік туды. Бұл жағдай кеңестік демография ғылымының дамуына зор мүмкіндік берді. Ол бойынша демография ғылымында жаңа буын өкілдері пайда болды. Кестеден көріп отырғанымыздай, қазақтардың саны соғыс жылдарындағы депортациялаудың салдарынан көлемді түрде азайған. Бұл дегеніңіз, Қазақстандағы өзге этностардың саны барынша артып, олар ауыл халқының демографиясына ерекше ықпал етті. Бас-аяғы бес-алты жылдың ішінде Қазақстандағы өзге халықтардың бірнеше есеге көбеюі Қазақстан тарихында бұрын-соңды болмаған құбылыс еді.

Қоныс аударылған халықтар әртүрлі әлеуметтік топтарға жатты. Бұлардың арасында зиялы қауым өкілдері, жұмысшы табы да, шаруалар да болды. Дегенмен олар өзінің мамандығы бойынша қызмет етпеді. Олардың білімі, мамандығы ескерілмеді. Білікті инженер немесе экономист колхоз, совхоздарға малшы, күзетші, тракторшы т.б. қара жұмыс істеді. Мәселен, өз жерінде мұнай саласында қызмет еткен шешен-ингуштар мен зауыт-фабрикада жұмыс істеген поляк, немістер ауылды жерлерге қоныс аударылғаннан кейін өз мамандықтары бойынша емес, ең ауыр қара жұмыстарға жегілді [18, 17-18 бб.].

Жер аударылып келген халықтардың қоныстанған жерлерінде алғашында ауыл шаруашылығында еңбекке аз араласты. Оған себеп өз ата-мекенінде қызмет атқарған немесе ауыл шаруашылығына араласып көрмеген, басқа жұмыстарда істеген адамдар колхоз, совхоздардың ауыр жұмысына мойынсұна бермеді. Сондай-ақ, бірнеше адам істейтін жұмысты, жұмысшы күшінің жетіспеуінен бір адамның атқаруы, яғни ауыл шаруашылығына берілген техниканың жеткіліксіздігінен ауыр жұмыстарды қол күшімен орындау да қиынға соқтырды.

Сонымен, ауыл шаруашылығын дамыту шаралары іске асырылды. Жұмысшылар жалақысы өсіп қана қоймай, қосымша еңбекақы енгізілуі ауыл шаруашылығындағы жетістіктердің көбеюіне септігін тигізді. Себебі жұмысшылардың еңбекақысының өсуі олардың ауыл шаруашылығындағы кіріс көлемінің мөлшеріне байланысты болды. Ауыл шаруашылығының материалдық-техникалық базасының нығаюы, ондағы әлеуметтік-экономикалық өзгерістердің дамуы, өңдеуші өнеркәсіптің дамуына, олардың өзара байланысуына жағдай жасады. Ауыл шаруашылығы мен өнеркәсіп өндірісінің осындай байланысын орнықтыратын совхоз, колхоздар мен зауыттар, мал фермалары мен фабрикалардың әсері күшті болды. Совхоздар мен зауыттардың байланысы ауыл шаруашылығы өндірісімен, оның өнімдерін өнеркәсіптің өңдеуі негізінде өздерінің тиімділігін арттырды [21, 13-14 бб.].

Қазақстанда ауыл халқының демографиясы мен әлеуметтік жағдайы. Қазақстандағы ауыл халқының демографиялық жағдайы оның әлеуметтік ахуалымен байланысты болды. Мемлекетте ауыл шаруашылығына қатысты болған бастамалар ауыл халқының көбеюіне алып келді. Оның ең ауқымдысы 1954 жылы Тың және тыңайған жерлерді игеруге қатысты жасалған бастама еді. Соғыстан кейінгі жылдары барлық күш жігер негізінен өнеркәсіп саласын дамытуға жұмсалып, ауыл шаруашылығы едәуір артта қалып қойды. Кәсіпорындар мен мекемелерде белгілі уақыттық жұмыс тәртіптері енгізіліп, қосымша демалыс уақыттары белгіленсе, ауыл шаруашылығындағы адамдар үшін бұл мәселе назардан тыс қалып отырды. Оған себеп ауыл шаруашылығында техниканың жетіспеуі еңбек ресурстарының да жеткіліксіз екенін көрсетті. Ауыр жұмыстар қол еңбегімен орындалды. Барлық өнім мемлекетке өткізілді. Бұл республикамыздағы тұрғын халықты күнделікті азық-түлік өнімдерімен, қамтамасыз етуге әсер етті.

Республикада тың игеруге байланысты да сырттан көшіріп әкелу жұмыстары орын алды. Тың игерудің арқасында иен далада жаңа ауылдар мен елді-мекендер, тіпті қалалар пайда болды. 1954 жылы тың және тыңайған жерлерді игеруге қоныс аударғандар тың белсене атсалысып, олардың араларынан да үкімет марапатына ие болғандар болды. 1955 жылы 29 маусымда КОКП ОК-нің «Қоныстанушылар

арасында саяси жұмысты жаппай күшейту туралы» қаулысының қабылдануы ұлттар арасында үгіт-насихат жұмысын өрістетті. Алайда олардың ана тілінде дәрістер оқу, радиодан түрлі бағдарламалар мәселелері ол уақытта қолға алынбады [18, 18-19 бб.].

Мал шаруашылығында жем-шөптің жетіспеуі, оны дайындауға мүмкіндік болмай, мал шығынына әкеп соқтырды. Бұл жағдай 50-жылдардың басына дейін созылды. Соғыстың аяқталғанына біраз уақыт болса да ауыл шаруашылығы халықты азық-түлік өнімдерімен, өнеркәсіп шикізаттарымен қамтамасыз ете алмады. Халық шаруашылығында, оның ішінде, ауылдық әлеуметтік-мәдени ісін өркендету барысында біршама қиындықтармен қатар келеңсіз кедергілер де болып отырды. Бұны шешу қаржы мәселесіне келіп тірелді. Ал жер аударылған халықтардың негізгі бөлігі ауылдық жерлерге қоныстандырылғаны белгілі. Олардың колхозға орналастырылғандары көбінесе егіс жинауға, дәнді-дақылдарды, мақта, темекі егістігі күтіміне, мал шаруашылығында және басқа салада жұмыс істеді [21, 12-13 бб.].

Десек те халық тұрмыстық қиыншылықтарды көтере білді. 50-жылдардың басында ұсақ колхоздарды біріктіріп, ірілендіру іске асырылғаны мәлім. Сонымен қатар, 1950 жылдардың басы мен орта шенінде кеңестік Қазақстанда тың игеруге байланысты тұрғын үй, мәдени-тұрмыстық және мал шаруашылығы құрылыстарын салу жұмыстары ұлғайтылды. Осындай істерге жергілікті халықпен бірге ауыл-селолық жерлерге орналастырылған жер аударылғандар да белсене араласты. Ауыл шаруашылығының алдында тұрған міндеттерді табыспен орындау мемлекеттік саясатқа еңбек адамдарына, ауыл мен елді-мекендерді қамтамасыз ететін өнеркәсіпке, бүкіл сондағы инфрақұрылымға байланысты еді. Соғыстан кейін мемлекет тұңғыш рет ауыл шаруашылығына басты назар аударып, халықты ынталандыруға, тұрмысына, рухани және мәдени сұраныстарын қамтамасыз етуге көңіл бөлді. Сөйтіп ауыл шаруашылығындағы еңбеккерлер табысы ескеріліп, тұрмысы түзеле бастады, еңбекке деген ынталары өсті. Жергілікті кеңестердің ауыл және аудан тұрғындарымен бірге ұйымдастыру жұмыстарында халықтың білім алуы, денсаулық сақтау, сауда, мәдениет және тұрмыс, жол құрылысы оған ауыл тұрғындарының бірауыздан атсалысуы талап етілді. Сондай-ақ, МТС (Машина-трактор станциясы) жұмыстары жандандырылып, техникалық қажеттіктер, мал шаруашылығына, егін шаруашылығына машиналар бөлініп берілді.

Келесі кезекте, ауыл халқының негізгі бөлігі саналып, сол уақытта Қазақстан демографиясына үлкен өзгеріс әкелген соғыс кезінде күштеп көшірілген халықтарға жеңілдік немесе оларға кешірім беру қарала бастады. Кеңес Одағы мен оның ішінде Қазақстанда соғыс кезінде депортацияланған халықтарға құқықтық бостандықтар беріліп, оларды бұрынғы «сатқын», «халық жауы» сынды атақтарын алып тастады. Сол сияқты қазақстандық немістерден де «сатқын», «фашист» сынды негізсіз тағылған айдарлар алынып тасталды. Мұндай құқықтық бостандықтарды берілуі немістердің әлеуметтік жағдайына бірден өзгерістер алып келді. Олардың тіпті әлеуметтік құрылымдарында да өзгешіліктер пайда болды.

2-кесте. 1959 жылғы бүкілодақтық санақ бойынша Қазақстанда ауыл мен қала халқының облыстар бойынша көрсеткіші [19, 27 бб.]

№	Аймақ	Халық саны (мың адам)	Қала халқы (мың адам)	Ауыл Халқы (мың адам)	Қала халқы (пайыз)	Ауыл Халқы (пайыз)
1	Ақмола облысы	637	258	379	40	60
2	Ақтөбе облысы	401	174	227	43	57
3	Алматы облысы	1 403	655	748	47	53
4	Алматы қаласы	456	456	-	100	-
5	Шығыс Қазақстан облысы	735	394	341	54	46
6	Гурьев облысы	288	162	126	56	44
7	Жамбыл облысы	562	202	360	36	64
8	Бағыс Қазақстан облысы	381	113	268	30	70
9	Қарағанды облысы	1 019	798	221	78	22
10	Қызылорда облысы	327	152	175	47	53
11	Көкшетау облысы	493	122	371	25	75
12	Қостанай облысы	711	188	523	26	74

13	Павлодар облысы	455	132	323	29	71
14	Солтүстік Қазақстан облысы	457	156	301	34	66
15	Семей облысы	520	228	292	44	56
16	Оңтүстік Қазақстан облысы	921	333	588	36	64
	Қазақ КСР	9 310	4 067	5 243	44	56

Соғыстан кейінгі демобилизация, отбасылардың қайта бірігу мен некеге тұрудың өсуі табиғи қозғалыста компенсаторлық жағдайды туғызды. Халық шаруашылығын қалпына келтіру, жаңа өндіріс орындары (шикізаттық бағыттағы) мен әртүрлі көлік жолдарын іске қосу, жаңа қалалар мен ауылдар және ауыл типтес поселкелердің құрылуы, ауыл шаруашылығындағы реформалар, тың және тыңайған жерлерді игеру және т.б. негізіндегі көші-қонның өрістеуі мен табиғи өсім республика халқын 3360,2 мың адамға (56,6%-ға) өсірсе, оның 2346 мың адамы (69,8%-ы) 1955-1960 жылдардың еншісіне тиесілі.

Жалпы, біз қарастырып отырған кезеңдегі демографиялық жағдайға талдау жасасақ, екінші Дүниежүзілік соғыстың аяқталар сәтінде және Тың игеру жылдарында сыртқы республикалардан келген халықтардың үлкен бөлігі қалалық жерлерге орналасқанын көруге болады. оның басты мысалы ретінде 1959 жылғы санақ қорытындыларын 1939 жылғы санақпен салыстырғанда қала халқының саны 2-2,5 миллион адамға артқан [20, 77-78бб.]. Екі санақ аралығында, яғни 1945-1955 жылдар аралығында қала халқының саны ауыл халқының бұрынғы санына қарағанда едәуір көбейген. Бұл әрине Тың игеру жұмыстарымен байланысты болып, онда Қазақстан Республикасының тың игерілген облыстарында жаңа қала статусындағы елді-мекендер пайда болды. Жаңа қалалар бой көтеріп, оларға одақтас республикадан келгендер орналасты.

1939-1959 жылдары республикадағы ауыл халқы 19,0%-ға, тың өлкесінде 83%-ға өсті. Тың жерлері игерілген облыстардағы механикалық өсімнің бүкіл республикалық өсімдегі үлесі 1952 ж. 2,3%, 1953 ж. 4,0% ғана болса, 1954 жылы 31%-ға, 1955 жылы 47%, ал 1956 жылы 49,9%-ға дейін көтерілді. Тың жерлер игерілген облыстарда халық 828 мың адамға (143 %) өсті. Халқы ерекше қарқынды өскен Қостанай (343 мың адамға немесе 193,2 %-ға), Павлодар (204 мыңдай адамға, 181,1 %-ға) мен Көкшетау (187 мың адамға, 161,2 %-ға) облыстары болды. Қазақтар республикада 474 мың адамға өссе, бұл өлкеде 10,5 мың адамға кеміп, 1939 ж. деңгейінің 97,9 %-ын құрады. Әсіресе, Солтүстік Қазақстан облысының халқы осы жылдары 84,5 мыңға кеміп, 1959 жылы 1939 жылы деңгейінің 84,4%-ын құрағанда, мұндағы орыстар 106,3%-ға, немістер 151,6%-ға өсті.

Тың игеру жылдарынан бастап еңбекке тартылған Қарағанды облысының немістері де ерен еңбек етіп, ұйымдастырушылық қызметі мен шаруашылықтағы белсенділігі үшін үкімет тарапынан түрлі марапаттауға ие болды. Мұның барлығы аталған шешімдерден кейін көшірілген этностардың, оның ішінде немістердің білімі мен іскерлігінің бағаланғанын көрсетіп отыр. Осындай іскерлік пен қабілетінің арқасында немістердің әлеуметтік құрылымы мен қоғамдағы беделінің жоғарылай бастағанын анық көруге болады [22]. Мұндай жағдайлар бүкіл Қазақстан аумағында орын алып, ол ауылдағы халықтардың әлеуметтік өміріне оң серпіліс берді. Социалистік Еңбек Ері және осы сынды үлкен марапатқа ие болған немістердің қатары күн санап артты. 50-жылдары Павлодар облысында мемлекет тарапынан жүзден астам неміс этносының өкілдері түрлі деңгейдегі марапаттарға ие болды [23].

Мұндай еңбекқор халықтар басқа халықтар арасынан да табылды. Олардың қатарында Кавказ халықтары да болды. Шешен, ингуш, қарашай халықтары Қазақстанның әр өңірінде ауыл халқын және негізгі жұмысшылар тобын құраған этностар қатарында саналды. Олардың орналасуы мен еңбек етуіне мемлекеттік шығындар аз болмады. Кавказ халықтарынан шыққан еңбеккер де үлкен марапаттарға ие болып отырды [24].

Осы тұста әр халықтардың жағдайына келсек, ауылды жерлерде ең көп өмір сүрген қазақтар болды. Ал қазақтар (44,1 %) мен украиндар (42,7 %) үлесі кеміген. 20 жыл ішінде орыстардың 1523 мыңдық өсімінің ішіндегі 435,4 мыңы тың өлкесіндегі өсім (28,6 %) есебінен ұлғайған. Қостанай (173 мың адамға немесе 246,5%-ға) мен Көкшетау (88 мыңнан аса адамға немесе 175,4%-ға) облыстарындағы орыстар саны өсті. Украиндар Солтүстік Қазақстан (31,6 мыңға) мен Ақмола (5 мыңға) облыстарында кемігенімен, Қостанай (46,3 мыңға, 144,5 %-ға) мен Көкшетау (11 мыңға, 121,8 %-ға) облыстарында

көбейді. Немістер 539 %-ға, тең болып, тың өлкесінде 8-9 еседей өсті. Қазақтар екі санақ арасындағы өсімнің 14,6 %-ын, орыстар 48,2 %-ын, басқа ұлттар 37,2 %-ын берді. Оңтүстік Қазақстанда ғана қазақтың табиғи өсімі 66 %-дық үлеске ие болды. Тың игеру науқаны жергілікті қазақ халқының санын азайтып жіберді. Жоғарыда көрсетілгендей, 1959 жылы санақта қазақтардың үлесін 30 %-ға түсірді. Тың игеру кезінде ұлттық фактор есепке алынбады, көшіп келушілер ішінде қазақтар сауақпен санарлықтай болды. Көшіп-қонғандар ішінде 1954-1962 жж. шетелден келген отандастарымыз да бар. Олар саяси идеологияның қатаң бақылауында жүріп-ақ, қазақтың этно-мәдениетіне үлес қосты [10, 31 бб.].

Бұл кезеңде Қазақстан халқының демографиялық дамуында сырттан келген қоныстанушылардың демографиялық мінез-құлқы шешуші рөл атқарды. Халық құрамында славян типтес халықтардың үлесі көтерілген сайын табиғи өсім көрсеткіштеріндегі олардың шешуші рөлі жоғары болды. Мысалы, тың және тыңайған жерлерді игеру шарасының нәтижесінде сырттан келгендер ішінде еңбек ету және некеге тұру жасындағылар үлесі мен әлеуетінің басым болуы. 1956-1964 жылдары туу көрсеткіштерінің күрт өсуіне, табиғи өсім мен халық өсімінің көтерілуіне әкелді. Сырттан келген қоныстанушылардың негізгі дені 20-35 жастағылар және ер адамдар болғанымен, жыныстық арасалмақта ерлердің жетімсіздігін туғызған Ұлы Отан соғысынан кейінгі жағдай түзелмеді: 1959 жылы ерлер – 47,5%, әйелдер – 52,5% болды. Тың және тыңайған жерлері игерілген, өндірісі дамыған аймақтарда 25-49 жастағылар үлесінің жоғары болуынан некелесу коэффициенті де жоғары болды.

1955 жылы 20-29 жастағылар некеге тұрғандардың – 64,8 %-ы, 1957 ж. – 66,5 %-ы болды. Некелескендердің ішінде 18-29 жастағы әйелдер 1955 ж. – 76,1 %-ын, 1957 ж. – 78,3 %-ы құрады. 1950-1955 жж. некелесу көрсеткіші 0,8 %-ға өскенде, тың жерлері игерілмеген Алматы (2,5%-ға), Батыс Қазақстан (1,4%-ға), Қызылорда (3,6%-ға) облыстарында төмендеп, тың жерлері игерілген Павлодар (2,6 %-ға), Ақмола (4,0 %-ға), Көкшетау (4,2 %-ға) және Қостанай (6,0%-ға) облыстарында өскен. Некелесу коэффициенті тың игерілген облыстарда жоғарғы, ал Оңтүстік және Батыс облыстарда төменгі деңгейді көрсетті. Мысалы, республикадағы орташа некелесу коэффициенті 1956 ж. 12,5 %, 1957 ж. 13 % болғанда, жылдарға сәйкес, Ақмола (14,4%; 15,3%), Көкшетау (14,45%; 16,2%), Қостанай (14, %; 15,3 %) және т.б. облыстарында жоғары болды. Кейбір аудандарда ерекше жоғары – Ақмола облысының Есіл ауданында 1956 ж. 21%-ға жеткен. Тың игерілмеген облыстардағы көрсеткіш республикалық деңгейден төмен: Алматы (10,0%, 9,7%), Атырау (10,1%, 10,6%), Қызылорда (8,5%, 9,9%) және т.б.. Тың игеру жылдарының аяғына қарай жалпы республикалық көрсеткіш барлық облыстарда біртектес деңгейге түсті [10, 32 б.].

Жалпы, тың эпопеясы аталған кезеңде Қазақстанның ауыл халқының демографиясына ерекше әсер етті. Тың игерудің алғашқы жылдарынан бастап-ақ ауыл халқының көбеюі барынша жоғары деңгейде жүрді. Одақтас республикалардан келген кадрлар, мамандар, еңбек күші ауыл халқының санын барынша арттырды. Мұнда ауыл халқының саны артып, олардың мемлекет тарапынан әлеуметтік жағдайы қолға алынғанымен, ол жергілікті қазақ халқының азаюын қамтамасыз етті. Кеңес үкіметінің саясатына сәйкес ауыл халқының демографиялық жағдайы бұрын-соңды болмаған тарихи кезеңдерді бастан өткізді.

Өз кезегінде 1959 жылғы санақ нәтижелеріне талдау жасай отырып 1945-1955 жылдары Қазақстан ауылдарында табиғи өсімнің күшейгенін де байқау қиын емес. Ауылда табиғи өсімнің күшеюіне екінші дүниежүзілік соғыстан кейін, әсіресе халық шаруашылығын қалпына келтіріп, дамыта түскен кезде, тұрғындардың әл-ауқаты жақсарып, денсаулық сақтау, әсіресе аналар мен балаларға, көп балалы отбасыларға деген қамқорлық әсер етті. Сондай-ақ, ауылда тұрғын үй құрылысының өркендеуі, оқу-білім саласының кеңеюі және т.б. әлеуметтік жағдайлардың жақсаруы да табиғи өсімге күшті әсер етті десек, қателеспейміз.

Қорытынды.

Қорыта айтқанда, 1945-1955 жылдар аралығы Қазақстанның демографиялық тарихында, оның ішінде ауыл халқының жағдайында шаруашылығы мен демографиясы тарихындағы айтулы оқиғаларға толы кезең саналып, ол тарихта аса ірі демографиялық процестерді қамтыған уақыт аралығы ретінде қалды. Бұл кезеңде Қазақстан ауылдарында демографиялық процестер аса ірі көлемді жүргізіліп, ол мемлекетте ауыл шаруашылығының дамуына ерекше ықпал етті. Халықтардың көші-қоны, барлық халықтардың соғыстан тұралап қалған мемлекет экономикасы үшін жұмыла еңбек етуі мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық және демографиялық тарихында аса үлкен із қалдырды. Мемлекеттің дамуы аз уақыт ішінде алға жылжыды және белгілі көрсеткіштерге жете алды. Қазақстан ауылдарында өмір сүрген халықтардың тұрмысы мен олардың орналасуына қатысты жағдайлар назардан тыс қалмады.

Демографиялық жағдай көп жағдайда назардан тыс қалып, алайда әлеуметтік жағдай бақылауда болды. Қазақстан ауылдарындағы халықтың демографиялық жағдайы көпұлттылықпен ерекшеленді. Оның өзі республика халқының ұлттық құрамына ерекше ықпал еткенін ерекше атауға болады. Оның басты мысалдары мен факторлары жергілікті қазақ халқының тым азайып кеткенімен сипатталады. Ең бастысы, мемлекеттік саясат пен ұраншылдықтың және мықты идеология мен ауызбірліктің арқасында кеңестік Қазақстан халқы осы жағдайды сақтай отырып, келесі кезеңге аяқ басты.

Апендиев Т.А.

Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова, Алматы, Казахстан.

E-mail: timur.apendiev@mail.ru

ДЕМОГРАФИЧЕСКАЯ СИТУАЦИЯ НАСЕЛЕНИЯ В СЕЛАХ КАЗАХСТАНА 1945-1955 гг.

Аннотация. В 40-50-е годы XX века на казахстанской земле были осуществлены наиболее масштабные демографические процессы. Это было связано с политикой Советского правительства, согласно которой в годы Второй мировой войны советские народы, а также пленённые во время войны народы были депортированы в Казахстан и Среднюю Азию.

В результате такой миграции в Казахстане было создано множество населенных пунктов и сел. Сложилась беспрецедентная демографическая ситуация сельского населения. Изучению истории народа Советского Казахстана в демографическом, социальном, национальном контексте пристальное внимание в Казахстане стало уделяться с обретением независимости. В частности, на основе новых теоретических положений были пересмотрены темы о политико-исторических причинах и влиянии демографического развития сельского населения. Изучение демографической ситуации сельского населения осуществляется на основе новых выводов в современной исторической науке. История сельского народа как большая часть истории Казахстана во многом опирается на фундаментальные научные темы.

В статье исследуется демографическая история сельского населения Казахстана с 1945 по 1955 годы. Изучение демографии, социального быта сельского населения и способствовавших этому миграционных процессов в указанный период является главной задачей статьи.

Ключевые слова: Советский Казахстан, демография, сельское население, миграционный процесс.

Apendiyev T.A.

Ch. Valikhanov Institute of history and ethnology, Almaty, Kazakhstan.

E-mail: timur.apendiev@mail.ru

DEMOGRAPHIC SITUATION OF THE POPULATION IN THE VILLAGES OF KAZAKHSTAN IN 1945-1955

Abstract. In the 40-50s of the twentieth century, the most large-scale demographic processes were carried out on the Kazakh land. This was due to the policy of the Soviet government, according to which during the Second World War, the Soviet peoples, as well as the peoples captured during the war, were deported to Kazakhstan and Central Asia.

As a result of such migration, many settlements and villages were created in Kazakhstan. There is an unprecedented demographic situation of the rural population. The study of the history of the people of Soviet Kazakhstan in the demographic, social, and national context began to receive close attention in Kazakhstan after independence. In particular, on the basis of new theoretical provisions, the topics on the political and historical causes and the impact of the demographic development of the rural population were revised. The study of the demographic situation of the rural population is carried out on the basis of new findings in modern historical science. The history of the rural people as a large part of the history of Kazakhstan is largely based on fundamental scientific topics.

The article examines the demographic history of the rural population of Kazakhstan from 1945 to 1955. The study of demography, social life of the rural population and the migration processes that contributed to this during this period is the main task of the article.

Key words: Soviet Kazakhstan, demography, rural population, migration process.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Нусупбеков А.Н. Формирование и развитие советского рабочего класса в Казахстане (1917-1940 гг.). – Алма-Ата: Изд-во «Наука» Казахской ССР, 1966. – 244 с.
2. Гладышева Е.Н. О взаимовлиянии миграции национального состава населения. – М.: Статистика, 1973. – 256 с.
3. Базанова Ф.И. Формирование и развитие структуры населения Казахской ССР. – Алматы: Наука, 1987. – 152 с.
4. Қозыбаев М.Қ., Алдажұманов Қ.С., Әбілхожин Ж.Б. Қазақстандағы күшпен коллективтендіру: қорлық пен зорлық. – Алматы, 1992. – 32 б.
5. Асылбеков М.Х., Галиев А.Б. Социально-демографические процессы в Казахстане (1917-1980 гг.). – Алма-Ата: Ғылым, 1991. – 192 с.
6. Козина В.В. Население Центрального Казахстана (40-е годы – конец XX века). – Алматы: Өркениет, 2001. – 184 с.
7. Асылбеков М.Х., Құдайбергенова А.И. Қазақстан халқының әлеуметтік-демографиялық жағдайы (1939-1959 жж.). – Алматы: Өркениет, 2005. – 160 б.
8. Алексеенко, А.Н. Сельское население Казахстана. 1920-1990 гг. [Текст]: автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора исторических наук / А. Н. Алексеенко; НАН РК. – Алматы, 1994. – 59 с.
9. Такижбаева Н.З. Изменение социальной и национальной структуры сельского населения Казахстана (1946-1992 гг.). Автореф...д.и.н. – Алматы, 1999. – 21 с.
10. Құдайбергенова А.И. Кеңес дәуіріндегі Қазақстандағы көші-қон үдерістері: тарихи-демографиялық аспект (1917-1991 жж.). / тарих...ғылым... докторы ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған дисс. Авторефераты. – Алматы, 2010. – 54 б.
11. Apendiyev, T.A., Abdukadyrov, N.M., Kubeyev, R.D. History of German diaspora in Kazakhstan in the context of migration system. Bulletin of the Georgian National Academy of Sciences, 2019, 13(4), p. 127–134
12. Алдажұманов К.С. Расселение депортированных немцев в Казахстане в 1941-1945 гг. // «История немцев Центральной Азии». Материалы международной научной конференции. – Алматы 1998. – С. 113-120
13. Apendiyev T.A., Asylbekova Zh.M., Abdukadyrov N.M., Satov Ye.Zh. (2016) Istoricheskaia kartina pereseleniia nemtsev v Kazakhstan (konets XIX– nachalo XX vv.). Vestnik Rossiiskoi Akademii Nauk. 86,12: 1154-1156 (in Russian).
14. Депортированные в Казахстан народы: время и судьбы. Сост. Гарифулла Анес. – Алматы: «Арыс» – «Қазақстан», 1998. – 428 с.
15. Енсенов Қ.А. Қазақстандағы көші-қон процестері және оның зерттелуі (1926-1959 жылдар) / Т.ғ.к.... дис. Авторефераты. – Алматы, 2007, - 30 б.
16. Герман А.А. Российские немцы в годы Великой Отечественной войны: вклад в Победу. // Гражданская идентичность и внутренний мир российских немцев в годы Великой Отечественной войны и в исторической памяти потомков: Материалы XIII международной научной конференции. – Москва, – 2010. – С.13-20
17. Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. Казахская ССР / Центр. Стат. Упр. При Совете Министров СССР. – Москва: Госстатиздат, 1962. – 202 с.
18. Сон Ен Хун. Қазақстандағы аз ұлттардың қатынастары және әлеуметтік-саяси тарихы (1935-2009 жж.). / тарих...ғылым... канд. Ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған дисс. – Алматы, 2010. – 27 б.
19. Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. Уровень образования, национальный состав, возрастная структура и размещение населения СССР по республикам, краям и областям по данным Всесоюзной переписи населения 1959 года. – Москва Госстатиздат ЦСУ СССР 1960. – 38 с.
20. Всесоюзная перепись населения 1939 года: основные итоги / Рос. Акад. Наук, Науч. Совет по ист. Демографии и ист. Географии [и др.; сост. Ю.А. Поляков и др.; редкол.: чл.-кор. РАН Ю.А. Поляков и др.]. – Москва: Наука, 1992. – 254,
21. Қожаханова Қ.К. Қазақстанға жер аударылған халықтар және олардың Республиканың халық шаруашылығын қалпына келтіріп, дамытуға қосқан үлесі (1946-1960 жылдар). / тарих...ғылым... канд. Ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған дисс. – Алматы, 2007. – 27 б.
22. ҚРОМА. Қ. 1488. Т. 8, іс. 79, п. 32

23. ҚРОМА. Қ. 1137. Т. 18, ic.155, п. 30

24. ҚРОМА. Қ. 1987, т. 1, ic. 16, п. 13

REFERENCES

1. Nusupbekov A.N. Formation and development of the Soviet working class in Kazakhstan (1917-1940). - Alma-Ata: Publishing house "Science" of the Kazakh SSR, 1966. - 244 p.
2. Gladysheva E.N. About the mutual influence of migration of the national composition of the population. - М.: Statistics, 1973.- 256 p.
3. Bazanova F.I. Formation and development of the structure of the population of the Kazakh SSR. - Almaty: Nauka, 1987. - 152 p.
4. Kozybayev M.K., Aldazhumanov K.S., Abylkhozhin Zh.B. Forced collectivization in Kazakhstan: humiliation and violence. - Almaty, 1992. - 32 p.
5. Asylbekov M.Kh., Galiev A.B. Socio-demographic processes in Kazakhstan (1917-1980). - Alma-Ata: Gylym, 1991.- 192 p.
6. Kozina V.V. Population of Central Kazakhstan (40s - late XX century). - Almaty: Orkeniet, 2001.- 184 p.
7. Asylbekov M.Kh., Kudaibergenova A.I. Socio-demographic situation of the population of Kazakhstan (1939-1959). - Almaty: Civilization, 2005. - 160 p.
8. Alekseenko, A.N. Rural population of Kazakhstan. 1920-1990 [Text]: dissertation author's abstract for the degree of Doctor of Historical Sciences / A. N. Alekseenko; NAS RK. - Almaty, 1994. -- 59 p.
9. Takizhbaeva N.Z. Changes in the social and national structure of the rural population of Kazakhstan (1946-1992). Abstract of thesis ... Doctor of History - Almaty, 1999. -- 21 p.
10. Kudaibergenova A.I. Migration processes in Kazakhstan in the Soviet era: historical and demographic aspects (1917-1991). / dissertation, Doctor of historical science. Abstracts. - Almaty, 2010. - 54 p.
11. Apendiyev, T.A., Abdukadyrov, N.M., Kubeyev, R.D. History of German diaspora in Kazakhstan in the context of migration system. Bulletin of the Georgian National Academy of Sciences, 2019, 13(4), p. 127–134.
12. Aldazhumanov K.S. Resettlement of the deported Germans in Kazakhstan in 1941-1945 // "History of the Germans of Central Asia". Materials of the international scientific conference. - Almaty 1998. - P. 113-120.
13. Apendiyev T.A., Asylbekova Zh.M., Abdukadyrov N.M., Satov Ye.Zh. (2016) Istoricheskaia kartina pereseleniia nemtsev v Kazakhstan (konets XIX– nachalo XX vv.). Vestnik Rossiiskoi Akademii Nauk. 86,12: 1154-1156 (in Russian).
14. Nations deported to Kazakhstan: time and destinies. Compiled by Garifulla Anes. - Almaty: "Arys" - "Kazakhstan", 1998. - 428 p.
15. Ensenov K.A. Migration processes in Kazakhstan and its study (1926-1959) / Candidate of Technical Sciences.... dis. Abstracts. - Almaty, 2007, - 30 p.
16. Herman A.A. Russian Germans during the Great Patriotic War: Contribution to Victory. // Civil identity and the inner world of Russian Germans during the Great Patriotic War and in the historical memory of descendants: Proceedings of the XIII international scientific conference. - Moscow, - 2010. - p. 13-20
17. Results of the 1959 All-Union Population Census. Kazakh SSR / Center. Stat. Exercise Under the Council of Ministers of the USSR. - Moscow: Gosstatizdat, 1962. - 202 p.
18. Son Yen Hoon. Minority relations and socio-political history in Kazakhstan (1935-2009). / Cand of history. science... Dissertation for an academic degree. - Almaty, 2010. - 27 p.
19. Results of the 1959 All-Union Population Census. The level of education, ethnic composition, age structure and distribution of the population of the USSR by republics, territories and regions according to the data of the All-Union Population Census of 1959. - Moscow Gosstatizdat TsSU USSR 1960. -- 38 p.
20. All-Union Population Census of 1939: Basic Results / Ros. Acad. Science, Nauch. Council on ist. Demography and ist. Geography [and others; comp. Yu.A. Polyakov and others; editorial board: Corresponding Member RAS Yu.A. Polyakov and others]. - Moscow: Science, 1992. -- 254,
21. Kozhakhanova KK Peoples deported to Kazakhstan and their contribution to the restoration and development of the national economy of the Republic (1946-1960). / Cand of history. science. Dissertation for an academic degree. - Almaty, 2007. - 27 p.
22. КРОМА. К. 1488. V. 8, case. 79, p. 32
23. КРОМА. К. 1137. V. 18, case.155, p. 30
24. КРОМА. К. 1987, vol. 1, case. 16, p. 13

НОВЫЙ ВКЛАД В ПЕДАГОГИЧЕСКУЮ НАУКУ КАЗАХСТАНА

В последние годы я консультирую молодых ученых, но в основном читаю новые научные труды ученых страны. Среди них особо выделил бы работу академика Национальной академии наук Республики Казахстан, доктора педагогических наук, профессора Абылкасымовой А.Е. «Модернизация системы образования в Республике Казахстан» на трех языках – казахском, русском и английском. Научное издание (Алматы: Мектеп, 2021. – 218с.). Данную работу она посвятила предстоящему 30-летию независимости страны. Рецензентами являются экс-министры образования и науки Казахстана – Президент Национальной академии наук РК, академик, доктор химических наук, профессор Журинов М.Ж. и ректор Казахского национального университета имени аль-Фараби, почетный академик Национальной академии наук РК, доктор филологических наук, профессор Туймебаев Ж.К., работа рекомендована Ассоциацией высших учебных заведений РК.

Вышеперечисленное придает большую весомость выполненному профессором Абылкасымовой А.Е. научному труду.

Однако прежде чем перейти к анализу работы хотел бы сказать о следующем. В учебниках советского периода развития Казахстана сказано: «Казахи вели кочевой и полукочевой образ жизни, не имели письменности и население почти поголовно было безграмотным». Это утверждение соответствует истине лишь отчасти. Дело в том, что до Октябрьской революции 1917 года казахское население пользовалось арабским алфавитом и латиницей, однако точных статистических данных по численности людей, владеющих арабской письменностью нет.

Система образования страны является ключевой для любого народа, которая стремится и движется по прогрессивному пути развития, чтобы не отстать от передовых государств мира. И нам важно было изучить этапы и направления развития Казахстана во многих сферах, и, прежде всего, в системе образования. Отрадно, что эту огромную работу смогла реализовать ученый-педагог в лице профессора Абылкасымовой А.Е. В своей работе она разделила развитие системы образования в Казахстане на различные этапы в жизнедеятельности казахского народа – средневековый, период присоединения к Российской империи (1731-1917гг.) и советский (1918-1991гг.). Автор показала, что казахи не на пустом месте строили будущее своего образования, при этом преодолели множество трудностей.

Известно, что в современном мире достойны уважения только те народы, которые помнят и чтят свою историю какой-бы она не была, хорошо знают достижения и проблемы сегодняшнего дня, и на основе этих знаний создают будущее своего государства и живущего в ней народа. Благодаря таким научным работам мы по крупицам возрождаем историю казахского народа в прошлом в различных отраслях знаний.

В настоящее время казахстанцам важно знать в каком направлении должна развиваться система образования Казахстана, эту проблему автор смогла раскрыть в первом разделе своего труда «О тенденциях развития системы образования в современном мире».

В целом, научное издание посвящено изучению и анализу состояния и развития системы общего среднего и высшего образования, в том числе педагогического образования и повышения квалификации педагогических работников, в постсоветский период становления и развития независимого Казахстана.

Государственная политика Республики Казахстан в области образования после 1991 года осуществлялась в направлении реформирования законодательной базы, изменения системы управления и финансирования в контексте поставленной Главой государства Н.Назарбаевым задачи по качественному преобразованию всей системы образования, которое является одним из основных элементов становления суверенного государства, его реальной политической и экономической независимости. В этой связи модернизация образования напрямую связывалась с проблемами развития всего общества и изменениями, происходящими в политике, идеологии, экономике и социальной сфере.

Современная система образования нашей страны была заложена в конце 90-х годов прошлого

века тремя базовыми документами: Законом «Об образовании», Государственной программой «Образование» и Государственными стандартами образования, при этом главным системообразующим принципом реформы стал переход от модели «образование для всех» к модели «образование по выбору».

Профессор Абылкасымова А.Е. всесторонне осветила ход реформирования системы общего среднего образования в Казахстане, которая в последние годы проводилась в следующих направлениях – введения 12-летнего образования; изменения содержания образования и методики обучения; обязательного изучения трех языков (казахский, русский, английский); развития электронного обучения; введения подушевого финансирования; строительства новых зданий для школ, которые стали оснащаться современным оборудованием и техникой.

Модернизация системы образования была ориентирована на обеспечение равного доступа школьников к качественному среднему образованию, независимо от их национальности и места проживания, а также удовлетворение потребности каждой личности, всего общества и государства в целом. В основу программ образования для всех уровней заложена система ценностей патриотического Акта «Мәңгілік Ел» – казахстанский патриотизм, гражданская ответственность, уважение к труду и т.п.

Большое внимание автор в своей работе уделила развитию высшего образования, при которой основной тенденцией стал отказ от государственной монополии на образование. Как следствие, на равных условиях начал развиваться негосударственный сектор образования и он получил достойное место в обществе.

Можно и дальше перечислять все достижения страны за 30-летний период нашей независимости, о которых все мы хорошо знаем. Для нас более важным является то, что автор сумела с научной точки зрения всесторонне и широко раскрыть достижения нашего государства в модернизации системы образования в соответствии с тенденциями ее развития в мире. В итоге Республика Казахстан во многом успешно вписалась в мировое образовательное пространство. Несомненно, главную направляющую и координирующую роль в этом сыграл Елбасы – первый Президент нашего государства Нурсултан Абишевич Назарбаев, о чем профессор Абылкасымова А.Е. достаточно подробно раскрыла в своем научном труде.

**Академик Национальной академии
наук Республики Казахстан, доктор
философских наук, профессор
Кшибек Досмухамед Кшибекевич**

МАЗМҰНЫ

ЭКОНОМИКА

Абиева С.Н., Медуханова Л.А. Қанабекова М.А. ҚАЗАҚСТАНДА ВАЛЮТАЛЫҚ РЕТТЕУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	6
Айбосынова Д.А., Урузбаева Н.А. НҰР-СҰЛТАН ҚАЛАСЫНЫҢ ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕСІ: ДАМУ ДИНАМИКАСЫ МЕН СИПАТТАМАСЫ.....	14
Бейсембекова С.Х., Сихимбаев М.Р., Сихимбаева Д.Р. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЖЕР ҚОЙНАУЫН ПАЙДАЛАНУДЫ МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУ.....	22
Жагыпарова А.О., Алибекова Б.А., Курманалина А., Бекбусинова Г.К., Баева Д.А. COVID-19 ПАНДЕМИЯСЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ӘЛЕМДІК ЭКОНОМИКАҒА ӘСЕРІ.....	29
Касенбаев Ғ.С., Қайдарова Л.Қ., Рахметуллина Ш.Ж., Керимова У.К., Рахимжанова Г.М. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АЗЫҚ-ТҮЛІК ӨНІМДЕРІНЕ ҚОЛЖЕТІМДІЛІК - АЗЫҚ-ТҮЛІК ҚАУІПСІЗДІГІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ НЕГІЗІ.....	39
Макаров А.Н., Жакупова Б.А., Нурманов А.О., Сексенова А.Т., Жиенбаев Ұ.Б. КӘСІПОРЫНДА ҚАРЖЫЛЫҚ ЖОСПАРЛАУДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ НЕГІЗГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ ОНЫ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ.....	47
Мархаева Б.А., Бейсенова М.У., Жаздыкбаева Д.П. ҚАЗАҚСТАННЫҢ ДЕПОЗИТТЕРГЕ КЕПІЛДІК БЕРУ ҚОРЫНЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ТҰРАҚТЫЛЫҒЫН БАҒАЛАУ.....	55
Мурсалова Х.Н., Баймагамбетова Л.К., Алимбетов У.С., Турдиева З.М., Апышева А.А. ЕАЭО ШЕҢБЕРІНДЕ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ИНТЕГРАЦИЯСЫНЫҢ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ БАҒЫТТАРЫ.....	63
Нурмухаметов Н.Н., Абдикадирова А.А., Әбенев Е.М., Петров А.М. ЦИФРЛЫҚ ЭКОНОМИКА ЖАҒДАЙЫНДА ШАҒЫН КӘСІПОРЫНДАРДЫҢ БӘСЕКЕЛЕСТІК АРТЫҚШЫЛЫҚТАРЫНЫҢ СТРАТЕГИЯСЫН ӘЗІРЛЕУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	70
Панзабекова А.Ж., Жанбозова А.Б., Дигель И.Е. УРБАНИСТИКАНЫҢ ЗАМАНАУИ ТҰЖЫРЫМДАМЛАРЫ ЖӘНЕ ОЛАРДЫ COVID-19 ПАНДЕМИЯСЫНАН KEЙІН ҚАЛАЛАРДЫ ДАМЫТУДА ҚОЛДАНУ.....	78
Сатымбекова К.Б., Молдогазиева Г.М., Иманбаева З.О., Нурмаганбетова Б.К., Керімбек Ғ.Е. КОМПАНИЯНЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ЖАҒДАЙЫНЫҢ ТҰРАҚТЫЛЫҒЫН БАСҚАРУДЫ ОҢТАЙЛАНДЫРУ ЖОЛДАРЫ.....	87
Тилеубергенев Е.М., Садуакасов Ш.С., Конуспаев Р.К., Сейтахметова Н.Л. ШАҒЫН БИЗНЕС КӘСІПОРЫНДАРЫНЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ СТРАТЕГИЯСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	94
Тулегенова Ж.У., Бекбусинова Г.К., Баймбетова А.Б., Турчкенова Р.А., Луневски С. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ САЛЫҚ САЯСАТЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК САЛЫҚ АУДИТІ.....	99

Шаяхметова Л.М., Майдырова А.Б., Молдажанов М.Б. ЕРЕКШЕ ҚОРҒАЛАТЫН ТАБИҒИ АУМАҚТАРДАҒЫ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ТУРИЗМ ИНДУСТРИЯСЫНЫҢ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ӘЛЕУЕТІН БАҒАЛАУ.....	107
--	-----

ПЕДАГОГИКА

Бабаханов Ф.Б., Жолдасбекова С.А., Момбек Ә.Ә., Кривирадева Б.И., Әбуов Ә.Е. ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫНДАҒЫ САПА МЕНЕДЖМЕНТІН ЖЕТІЛДІРУ.....	114
--	-----

Дүйсенбеков Е.Б., Питер Жак, Тұргынбаева Б.А., Әріпбаева Л.Ш., Досқара А.Т. ҚАЗІРГІ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕ МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ПЕДАГОГИҚАЛЫҚ МАМАНДЫҚТАРЫНА ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҚТАРЫН ДАМЫТУ.....	120
---	-----

Жанбеков Х.Н., Маликқызы Л., Сагимбаева А.Е., Нұғманова Л.А. БОЛАШАҚ МҰҒАЛІМДЕРДІҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ БІЛІМІ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚҰЗЫРЕТТІЛКТИ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ МАҢЫЗДЫ ШАРТЫ РЕТІНДЕ.....	126
---	-----

Рамазанов Т.Б., Шормақова А.Б. ҚАЗІРГІ МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ДИАЛОГ ҚҰРУДАҒЫ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	132
---	-----

Сығазы А.Қ., Бирова Я., Балтабаева Г.С., Ескиндиrowa М.Ж., Ауельбекова А.У. ҚАЗІРГІ АУДАРМА ТЕОРИЯСЫНДАҒЫ ІЛЕСПЕ АУДАРМАДА СИНТАКСИСТІК ТҮСІНДІРМЕНІ ҚОЛДАНУ.....	140
--	-----

ФИЛОЛОГИЯ

Даулетова М.Т. КОНЦЕПТ КОГНИТИВТИ ЛИНГВИСТИКА МЕН ЛИНГВОМӘДЕНИЕТТАНУДЫҢ НЕГІЗГІ БІРЛІГІ РЕТІНДЕ.....	146
---	-----

Қалиева А.Қ., Әмірбаева Ш.М. М.О. ӘУЕЗОВ ӘҢГІМЕЛЕРІНДЕГІ ҰЛТТЫҚ ПЕЙЗАЖ ПОЭТИКАСЫ.....	153
---	-----

Нұрмұратов С.Е., Ошақбаева Ж.Б., Қоңырбаева Ж.М. ҚОҒАМНЫҢ РУХАНИ ЖАҢҒЫРУЫНДАҒЫ МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРДІҢ ОРНЫ МЕН РӨЛІ.....	160
---	-----

Сұлтанқызы Ж.С., Сейтахметова Н.Л. ТІЛДІК САНАНЫҢ МӘДЕНИ-ФИЛОСОФИЯЛЫҚ ШЫҒУ ТЕГІ ЖӘНЕ ОНЫҢ КОГНИТИВИЗМДІ ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ РӨЛІ.....	168
---	-----

Төремұратова Қ.Ж., Бейхан З. ТІЛ – ҚАЗАҚ МӘДЕНИЕТІН ЖАҢҒЫРТУ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ.....	173
---	-----

САЯСАТТАНУ

Дунаев В.Ю., Курганская В.Д., Сейдуманов А.С. САЯСИ ТӘУЕКЕЛДЕРДІ ФАКТОРЛЫҚ ТАЛДАУДАҒЫ "СЕБЕП ШҰҢҚЫРЫ"	178
---	-----

Жаманқараев Ж.С., Симтиков Ж.К. САНКЦИЯЛАР ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ САЯСАТТАҒЫ ОРНЫ: ТӘУЕКЕЛДЕРДІ АЗАЙТУ ӘДІСТЕРІ МЕН ТӘСІЛДЕРІ.....	187
---	-----

Қадыржанов Р.Қ., Ешпанова Д.Д. ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҰЛТТЫҚ ҚҰРЫЛЫСЫНДАҒЫ ГОМОГЕНДІЛІК ЖӘНЕ ГЕТЕРОГЕНДІЛІК.....	194
---	-----

Нысанбаева А. ҚАЗАҚСТАН МӘДЕНИ САЯСАТЫНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	201
Хамидов А.А. «ЧЖОУ И» КАНОНЫНЫҢ ЕКІ ИДЕЯЛЫҚ-ӘДІСТЕМЕЛІК ЕРЕЖЕСІ.....	208

ТАРИХ

Әпендиев Т.Ә. 1945-1955 жж. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АУЫЛ ХАЛҚЫНЫҢ ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ЖАҒДАЙЫ.....	215
Джалилов З.Г., Батырхан Б.Ш. БАТЫС ЕУРОПАНЫҢ ШЫҒЫС ЖЕРОРТА ТЕҢІЗІНДЕГІ САЯСАТЫ ТАРИХЫНАН.....	227
Селкебаева А., Сұлтанбеков Ш.С., Әстемес Г., Ыбырай С.Б., Ергешов Е.Т. «ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫ» ПӘНІН ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІНДЕГІ ТҰЖЫРЫМДАМАЛЫҚ ӘДІС.....	237
Шашаев Ә.Қ., Мрзабаева Р.Ж., Сүлеймен С. XX ҒАСЫРДЫҢ 20-30 ЖЫЛДАРДАҒЫ ҚОҒАМДЫҚ НЕГІЗДЕ ҚҰРЫЛҒАН ҚОҒАМДЫҚ ҰЙЫМДАРДЫҢ ҚЫЗМЕТІ.....	245

ҚҰҚЫҚТАНУ

Аюпова З.К., Кусайнов Д.У., Рахметулина Б.С., Алимбетова Ж.А., Сапаров Б.Ж. ТЕРРОРИЗМ МЕН ДІНИ ЭКСТРЕМИЗМГЕ ҚАРСЫ КҮРЕСТІҢ ЗАҢНАМАЛЫҚ Н ЕГІЗДЕРІ.....	250
Балтабаев Е., Гирдвойн П., Сомжүрек Б.Ж., Усерова А.Н., Апахаев Н.Ж. СПОРТШЫЛАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ: ҚАЗАҚСТАН МЕН ПОЛЫША МЫСАЛЫНДА.....	256
Қуатова А.Ә., Көшербаев Ж.Ә., Бопабаев Е.Ч., Мороз С.П., Адырбеков Д.Т. ОРТАЛЫҚ АЗИЯДАҒЫ ЖЕР АЙНАЛЫМЫН ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ МӘСЕЛЕСІ: ҚАЗАҚСТАН ЖАҒДАЙЫ.....	266

ҚР ҰҒА АКАДЕМИКТЕРІНІҢ ЖЕТІСТІКТЕРІ

КІШІБЕКОВ Д.К. ҚАЗАҚСТАННЫҢ ПЕДАГОГИКА ҒЫЛЫМЫНА ҚОСЫЛҒАН ЖАҢА ҮЛЕС!.....	274
--	-----

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИКА

Абиева С.Н., Медуханова Л.А. Канабекова М.А. ОСОБЕННОСТИ ВАЛЮТНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ В КАЗАХСТАНЕ.....	6
Айбосынова Д.А., Урузбаева Н.А. МАЛЫЙ И СРЕДНИЙ БИЗНЕС Г. НУР-СУЛТАН: ДИНАМИКА РАЗВИТИЯ И ХАРАКТЕРНЫЕ ЧЕРТЫ.....	14
Бейсембекова С.Х., Сихимбаев М.Р., Сихимбаева Д.Р. ГОСУДАРСТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ НЕДРОПОЛЬЗОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН.....	22
Жагыпарова А.О., Алибекова Б.А., Курманалина А., Бекбусинова Г.К., Баева Д.А. ПАНДЕМИЯ COVID-19 И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА МИРОВУЮ ЭКОНОМИКУ.....	29
Касенбаев Г.С., Кайдарова Л.К., Рахметуллина Ш.Ж., Керимова У.К., Рахимжанова Г.М. ДОСТУПНОСТЬ ПРОДУКТОВ ПИТАНИЯ – ОСНОВА ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В КАЗАХСТАНЕ.....	39
Макаров А.Н., Жакупова Б.А., Нурманов А.О., Сексенова А.Т., Жиенбаев Ү.Б. ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОРГАНИЗАЦИИ ФИНАНСОВОГО ПЛАНИРОВАНИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ.....	47
Мархаева Б.А., Бейсенова М.У., Жаздыкбаева Д.П. ОЦЕНКА ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ КАЗАХСТАНСКОГО ФОНДА ГАРАНТИРОВАНИЯ ДЕПОЗИТОВ.....	55
Мурсалова Х.Н., Баймагамбетова Л.К., Алимбетов У.С., Турдиева З.М., Апышева А.А. НАПРАВЛЕНИЯ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ КАЗАХСТАНА В РАМКАХ ЕАЭС.....	63
Нурмухаметов Н.Н., Абдикадилова А.А., Эбенев Е.М., Петров А.М. ОСОБЕННОСТИ РАЗРАБОТКИ СТРАТЕГИИ КОНКУРЕНТНЫХ ПРЕИМУЩЕСТВ МАЛЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ.....	70
Панзабекова А.Ж., Жанбозова А.Б., Дигель И.Е. СОВРЕМЕННЫЕ КОНЦЕПЦИИ УРБАНИСТИКИ И ИХ ПРИМЕНЕНИЕ ДЛЯ РАЗВИТИЯ ГОРОДОВ ПОСЛЕ ПАНДЕМИИ COVID-19 ¹	78
Сатымбекова К.Б., Молдогазиева Г.М., Иманбаева З.О., Нурмаганбетова Б.К., Керимбек Г.Е. ПУТИ ОПТИМИЗАЦИИ УПРАВЛЕНИЯ УСТОЙЧИВОСТЬЮ ФИНАНСОВОГО СОСТОЯНИЯ КОМПАНИИ.....	87
Тилеубергенов Е.М., Садуакасов Ш.С., Конуспаев Р.К., Сейтахметова Н.Л. ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ФИНАНСОВОЙ СТРАТЕГИИ ПРЕДПРИЯТИЙ МАЛОГО БИЗНЕСА.....	94
Тулегенова Ж.У., Бекбусинова Г.К., Баймбетова А.Б., Турчекенова Р.А., Луневски С. ГОСУДАРСТВЕННЫЙ НАЛОГОВЫЙ АУДИТ В НАЛОГОВОЙ ПОЛИТИКЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН.....	99

Шаяхметова Л.М., Майдырова А.Б., Молдажанев М.Б. ОЦЕНКА ИНВЕСТИЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА ИНДУСТРИИ ТУРИЗМА КАЗАХСТАНА НА ОСОБО ОХРАНЯЕМЫХ ПРИРОДНЫХ ТЕРРИТОРИЯХ.....	107
---	-----

ПЕДАГОГИКА

Бабаханов Ф.Б., Жолдасбекова С.А., Момбек А.А., Кривирадева Б.И., Абуов А.Е. СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕНЕДЖМЕНТА КАЧЕСТВА В ВЫСШЕМ УЧЕБНОМ ЗАВЕДЕНИИ.....	114
--	-----

Дуйсенбеков Е.Б., Питер Жак, Тургунбаева Б.А., Арипбаева Л.Ш., Доскара А.Т. РАЗВИТИЕ ИНТЕРЕСА ШКОЛЬНИКОВ К ПЕДАГОГИЧЕСКИМ ПРОФЕССИЯМ В СОВРЕМЕННОЙ СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ.....	120
--	-----

Жанбеков Х.Н., Маликқызы Л., Сагимбаева А.Е., Нұғманова Л.А. ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ ОБРАЗОВАННОСТЬ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ КАК ВАЖНОЕ УСЛОВИЕ ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ.....	126
---	-----

Рамазанов Т.Б., Шормакова А.Б. ОСОБЕННОСТИ ПОСТРОЕНИЯ ДИАЛОГА СОВРЕМЕННЫХ ШКОЛЬНИКОВ.....	132
---	-----

Сигазы А.Қ., Бирова Я., Султанбеков Ш.С., Ескиндинова М.Ж., Ауельбекова А.У. СИНТАКСИЧЕСКОЕ РАЗВЕРТЫВАНИЕ В СИНХРОННОМ ПЕРЕВОДЕ В СОВРЕМЕННОЙ ТЕОРИИ ПЕРЕВОДА.....	140
---	-----

ФИЛОЛОГИЯ

Даулетова М.Т. КОНЦЕПТ КАК ОСНОВНАЯ ЕДИНИЦА КОГНИТИВНОЙ ЛИНГВИСТИКИ И ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИИ.....	146
---	-----

Калиева А.К., Амирбаева Ш.М. ПОЭТИКА НАЦИОНАЛЬНОГО ПЕЙЗАЖА В РАССКАЗАХ М.О. АУЭЗОВА.....	153
--	-----

Нурмуратов С.Е., Ошакбаева Ж. Б., Коньырбаева К. М. МЕСТО И РОЛЬ ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРОВ В ДУХОВНОЙ МОДЕРНИЗАЦИИ ОБЩЕСТВА.....	160
--	-----

Сұлтанқызы Ж.С., Сейтахметова Н.Л. КУЛЬТУРФИЛОСОФСКИЕ ИСТОКИ ЯЗЫКОВОГО СОЗНАНИЯ И ЕГО РОЛЬ В ФОРМИРОВАНИИ КОГНИТИВИСТИКИ.....	168
--	-----

Туремуратова К.Ж., Бейхан З. ЯЗЫК КАК ФАКТОР ВОЗРОЖДЕНИЯ КАЗАХСКОЙ КУЛЬТУРЫ.....	173
--	-----

ПОЛИТОЛОГИЯ

Дунаев В.Ю., Курганская В.Д., Сейдуманов А.С. «ВОРОНКА ПРИЧИННОСТИ» В ФАКТОРНОМ АНАЛИЗЕ ПОЛИТИЧЕСКИХ РИСКОВ.....	178
--	-----

Жаманкараев Ж.С., Симтиков Ж.К. САНКЦИИ И ИХ МЕСТО В МЕЖДУНАРОДНОЙ ПОЛИТИКЕ: МЕТОДЫ И СПОСОБЫ МИНИМИЗАЦИИ РИСКОВ.....	187
--	-----

Кадыржанов Р.К., Ешпанова Д.Д.,
ГОМОГЕННОСТЬ И ГЕТЕРОГЕННОСТЬ В НАЦИОНАЛЬНОМ СТРОИТЕЛЬСТВЕ
КАЗАХСТАНА.....194

Нысанбаева А.
АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ КУЛЬТУРНОЙ ПОЛИТИКИ КАЗАХСТАНА.....201

Хамидов А.А.
ДВА МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИХ ПОЛОЖЕНИЯ КАНОНА «ЧЖОУ И».....208

ИСТОРИЯ

Апендиев Т.А.
ДЕМОГРАФИЧЕСКАЯ СИТУАЦИЯ НАСЕЛЕНИЯ В СЕЛАХ КАЗАХСТАНА 1945-1955 гг.215

Джалилов З.Г., Батырхан Б.Ш.
К ИСТОРИИ ПОЛИТИКИ ЗАПАДНОЙ ЕВРОПЫ В ВОСТОЧНОМ СРЕДИЗЕМНОМОРЬЕ.....227

Селкебаева А.Т., Султанбеков Ш.С., Астемес Г., Ыбырай С.Б., Ергешов Е.Т.
КОНЦЕПТУАЛЬНЫЙ ПОДХОД В МЕТОДИКЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ДИСЦИПЛИНЫ
«ИСТОРИЯ КАЗАХСТАНА».....237

Шашаев Ә.Қ., Мрзабаева Р.Ж, Сүлеймен С.
ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ОБЩЕСТВЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ, СОЗДАННЫХ НА ОБЩЕСТВЕННЫХ
НАЧАЛАХ В 20-30-Е ГОДЫ XX В.245

ЮРИСПРУДЕНЦИЯ

Аюпова З.К., Кусайнов Д.У., Рахметулина Б.С., Алимбетова Ж.А., Сапаров Б.Ж.
ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫЕ ОСНОВЫ БОРЬБЫ С ТЕРРОРИЗМОМ И РЕЛИГИОЗНЫМ
ЭКСТРЕМИЗМОМ.....250

Балтабаев Е., Гирдвойн П., Сомжурек Б.Ж., Усерова А.Н., Апахаяев Н.Ж.
МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО В ЗАЩИТЕ ПРАВ СПОРТСМЕНОВ: НА ПРИМЕРЕ
КАЗАХСТАНА И ПОЛЬШИ.....256

Куатова А.А., Кошербаев Ж.А., Бопабаев Е.Ч., Мороз С.П., Адырбеков Д.Т.
ПРОБЛЕМА ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ОБОРОТА ЗЕМЕЛЬ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ:
НА ПРИМЕРЕ КАЗАХСТАНА.....266

ДОСТИЖЕНИЯ АКАДЕМИКОВ НАН РК

КШИБЕКОВ Д.К.
НОВЫЙ ВКЛАД В ПЕДАГОГИЧЕСКУЮ НАУКУ КАЗАХСТАНА.....274

CONTENTS

ECONOMICS

Abieva S.N., Medukhanova L.A., Kanabekova M.A. FEATURES OF CURRENCY REGULATION IN KAZAKHSTAN.....	6
Aibossynova D.A., Uruzbayeva N.A. SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESSES IN NUR-SULTAN CITY: DEVELOPMENT DYNAMICS AND CHARACTERISTIC FEATURES.....	14
Beisembekova S.Kh., Sikhimbayev M.R., Sikhimbayeva D.R. PUBLIC ADMINISTRATION OF SUBSOIL USE IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN.....	22
Zhagyparova A.O., Alibekova B., Kurmanalina A., Bekbusinova G.K., Bayeva D.A. THE COVID-19 PANDEMIC AND ITS IMPACT ON THE GLOBAL ECONOMY.....	29
Kassenbayev G.S., Kaidarova L.K., Rakhmetullina SH.ZH., Kerimova U.K., Rakhimzhanova G.M. FOOD AVAILABILITY AS THE BASIS OF FOOD SECURITY IN KAZAKHSTAN.....	39
Makarov A., Zhakupova B., Nurmanov A., Seksenova A., Zhienbayev U. THE MAIN PROBLEMS OF ORGANIZING FINANCIAL PLANNING AT THE ENTERPRISE AND WAYS TO SOLVE IT.....	47
Markhayeva B.A., Beisenova M.U., Zhazdykbayeva D.P. FINANCIAL SUSTAINABILITY ASSESSMENT OF THE KAZAKHSTAN DEPOSIT INSURANCE FUND.....	55
Mursalova Kh.N., Baimagambetova L.K., Alimbetov U.S., Turdieva Z.M., Apysheva A.A. DIRECTIONS FOR IMPROVING EFFICIENCY OF ECONOMIC INTEGRATION OF KAZAKHSTAN WITHIN THE EAEU.....	63
Nurmuhametov N.N., Abdikadirova A.A., Abenov E.M., Petrov A.M. STRATEGY DEVELOPMENT FEATURES OF SMALL ENTERPRISES.....	70
Panzabekova A.Zh., Zhanbozova A.B., Digel I.E. MODERN URBAN CONCEPTS AND THEIR APPLICATION FOR CITY DEVELOPMENT AFTER COVID-19 PANDEMIC.....	78
Satymbekova K., Moldogaziyeva G., Imanbayeva Zh., Nurmaganbetova B., Kerimbek G. WAYS TO OPTIMIZE THE MANAGEMENT OF THE STABILITY OF THE COMPANY'S FINANCIAL POSITION.....	87
Tileubergenov E.M., Saduakasov Sh.S., Konuspayev R.K., Seitakhmetova N.L. FEATURES OF FORMING THE FINANCIAL STRATEGY OF SMALL BUSINESSES.....	94
Tulegenova Zh.U., Bekbusinova G.K., Baymbetova A.B., Turchekenova R., Lunevski S. STATE TAX AUDIT IN THE TAX POLICY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN.....	99
Shayakhmetova L.M., Maydirova A.B., Moldazhanov M.B. ASSESSMENT OF THE INVESTMENT POTENTIAL OF THE TOURISM INDUSTRY OF KAZAKHSTAN IN SPECIALLY PROTECTED NATURAL AREAS.....	107

PEDAGOGY

Babakhanov F.B., Zholdasbekova S.A., Mombek A.A., Kriviradeva B.I., Abuov A.E. IMPROVING QUALITY MANAGEMENT IN A HIGHER EDUCATION INSTITUTION.....	114
Duisenbekov E.B., Peter Ziak, Turgunbayeva B., Aripbaeva L.Sh., Doskara A. DEVELOPMENT OF SCHOOL CHILDREN INTEREST IN TEACHING PROFESSIONS IN MODERN EDUCATIOAL SYSTEM.....	120
Zhanbekov H.N., Malikkyzy L., Sagimbaiyeva A.E., Nugmanova L.A. PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE FORMATION OF ENVIRONMENTAL COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS.....	126
Ramazanov T.B., Shormakova A.B. FEATURES OF BUILDING A DIALOGUE OF MODERN SCHOOLCHILDREN.....	132
Sigazy A.K., Birova J., Sultanbekov Sh., Yeskindirova M.Zh., Auyelbekova A. SYNTACTIC EXPLICATION IN SYNCHRONIC TRANSLATION IN MODERN THEORY OF TRANSLATION.....	140

PHILOLOGY

Dauletova M.T. THE CONCEPT AS THE MAIN UNIT OF COGNITIVE LINGUISTICS AND LINGUOCULTUROLOGY.....	146
Kalieva A.K., Amirbayeva Sh.M. THE POETICS OF THE NATIONAL LANDSCAPE IN THE STORIES OF M.O. AUEZOV.....	153
Nurmuratov S.E., Oshakbaeva Zh.B., Konyrbaeva K.M. THE PLACE AND ROLE OF PROVERBS IN THE SPIRITUAL REVIVAL OF SOCIETY.....	160
Sultankyzy Zh.S., Seitakhmetova N.L. CULTURAL AND PHILOSOPHICAL ORIGINS OF LANGUAGE CONSCIOUSNESS AND ITS ROLE IN THE FORMATION OF COGNITIVE SCIENCE.....	168
Turemuratova K.Zh., Beyhan Z. LANGUAGE AS THE FACTOR OF THE REVIVAL OF KAZAKH CULTURE.....	173

POLITICAL SCIENCE

Dunaev V., Kurganskaya V., Seidumanov A. THE "FUNNEL OF CAUSALITY" IN FACTOR ANALYSIS OF POLITICAL RISKS.....	178
Zamankaraev Zh.S., Simtikov Zh.K. SANCTIONS AND THEIR PLACE IN INTERNATIONAL POLITICS: METHODS AND APPROACHES TO REDUCING RISKS.....	187
Kadyrzhanov R.K., Yeshpanova D.D. HOMOGENEITY AND HETEROGENEITY IN THE NATION-BUILDING OF KAZAKHSTAN.....	194
Nyssanbayeva A. ACTUAL PROBLEMS OF CULTURAL POLICY OF KAZAKHSTAN.....	201

Khamidov A.A. TWO IDEOLOGICAL AND METHODOLOGICAL PROVISIONS OF THE CANON «ZHOU YI».....	208
---	-----

HISTORY

Apendiyev T.A. DEMOGRAPHIC SITUATION OF THE POPULATION IN THE VILLAGES OF KAZAKHSTAN 1945-1955.....	215
--	-----

Dzhalilov Z., Batyrkhan B. TO THE HISTORY OF POLITICS OF WESTERN EUROPE IN THE EASTERN MEDITERRANEAN.....	227
--	-----

Selkebayeva A., Sultanbekov Sh.S., Astemes G., Ybyray S.B., Ergeshov E.T. CONCEPTUAL APPROACH IN TEACHING METHODS OF THE DISCIPLINE "HISTORY OF KAZAKHSTAN".....	237
---	-----

Shashaev A.K., Mrzabayeva R.Zh., Suleimen S. ACTIVITIES OF PUBLIC ORGANIZATIONS ESTABLISHED ON A PUBLIC BASIS IN THE 20-30S OF THE XX CENTURY.....	245
---	-----

LAW

Ayupova Z.K., Kussainov D.U., Rakhmetullina B.S., Alimbetova Zh.A., Saparov B.Zh. LEGISLATIVE BASIS FOR COMBATING TERRORISM AND RELIGIOUS EXTREMISM.....	250
--	-----

Baltabayev E., Piotr Girdwoyn., Somzhurek B.Zh., Usserova A., Apakhayev N.Zh. INTERNATIONAL LAW IN PROTECTION OF THE RIGHTS OF SPORTSMEN: A CASE STUDY KAZAKHSTAN AND POLAND.....	256
--	-----

Kuatova A.A., Kosherbayev Zh.A., Bopabaev E.Zh., Moroz S.P., Adyrbekov D.T. THE PROBLEM OF LEGAL REGULATION OF LAND TURNOVER IN CENTRAL ASIA: THE CASE OF KAZAKHSTAN.....	266
--	-----

ACHIEVEMENTS OF ACADEMICIANS OF NAS RK

Kishibekov D. K. A NEW CONTRIBUTION TO THE PEDAGOGICAL SCIENCE OF KAZAKHSTAN.....	274
---	-----

Publication Ethics and Publication Malpractice in the journals of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan

For information on Ethics in publishing and Ethical guidelines for journal publication see <http://www.elsevier.com/publishingethics> and <http://www.elsevier.com/journal-authors/ethics>.

Submission of an article to the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan implies that the work described has not been published previously (except in the form of an abstract or as part of a published lecture or academic thesis or as an electronic preprint, see <http://www.elsevier.com/postingpolicy>), that it is not under consideration for publication elsewhere, that its publication is approved by all authors and tacitly or explicitly by the responsible authorities where the work was carried out, and that, if accepted, it will not be published elsewhere in the same form, in English or in any other language, including electronically without the written consent of the copyright-holder. In particular, translations into English of papers already published in another language are not accepted.

No other forms of scientific misconduct are allowed, such as plagiarism, falsification, fraudulent data, incorrect interpretation of other works, incorrect citations, etc. The National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan follows the Code of Conduct of the Committee on Publication Ethics (COPE), and follows the COPE Flowcharts for Resolving Cases of Suspected Misconduct (http://publicationethics.org/files/u2/New_Code.pdf). To verify originality, your article may be checked by the originality detection service Cross Check <http://www.elsevier.com/editors/plagdetect>.

The authors are obliged to participate in peer review process and be ready to provide corrections, clarifications, retractions and apologies when needed. All authors of a paper should have significantly contributed to the research.

The reviewers should provide objective judgments and should point out relevant published works which are not yet cited. Reviewed articles should be treated confidentially. The reviewers will be chosen in such a way that there is no conflict of interests with respect to the research, the authors and/or the research funders.

The editors have complete responsibility and authority to reject or accept a paper, and they will only accept a paper when reasonably certain. They will preserve anonymity of reviewers and promote publication of corrections, clarifications, retractions and apologies when needed. The acceptance of a paper automatically implies the copyright transfer to the National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan.

The Editorial Board of the National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan will monitor and safeguard publishing ethics.

Правила оформления статьи для публикации в журнале смотреть на сайте:

[www: nauka-nanrk.kz](http://www.nauka-nanrk.kz)

ISSN 2518–1467 (Online),

ISSN 1991–3494 (Print)

<http://www.bulletin-science.kz/index.php/en>

Редакторы: *М.С. Ахметова, А. Ботанқызы, Д.С. Аленов, Р.Ж. Мрзабаева*

Верстка на компьютере *Г.Д. Жадырановой*

Подписано в печать 10.12.2021.

Формат 60x881/8. Бумага офсетная. Печать - ризограф.

17,5 п.л. Тираж 300. Заказ 6.

